

ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ

(ਨਾਵਲ)

ਪਹਿਲਾ ਅਡੀਸ਼ਨ	1971
ਦੂਜਾ ਅਡੀਸ਼ਨ	1987
ਤੀਜਾ ਅਡੀਸ਼ਨ	2010

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

(ਸਾਲ 1971 ਵਿਚ ਛਪੇ ਪਹਿਲੇ ਅਡੀਸ਼ਨ ਦੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਭੂਮਿਕਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨੈਜਵਾਨ ਲੇਖਕ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ' ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋਏ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬੀਜ ਬਗ਼ਵਤ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ ਜੋ ਨੈਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬੀਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨਕਾਰਾ ਸਮਾਜਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕਰਤਾਰ ਅੱਜ ਦੀ ਨੈਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਇਕ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੁੱਨਰ ਹੈ, ਲਿਆਕਤ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੈ ਪਰ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਿਊਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਕ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੈ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਉਹ ਇਸ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਹ ਥੱਲੇ ਜਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦੀ ਇਕ ਲੀਕ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਗ਼ਵਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਨੈਜਵਾਨ ਉਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਹੀ ਗੁਣ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਵਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ 20 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਨੈਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੰਢਾਏ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਨਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਦੰਭ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਲਾ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੇਈ ਹੋਈ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਗਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੱਗ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਬੀਜਿਆ ਜਾਣਾ ਇਕ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਡੀਕ ਅੱਗ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨਿਵਾਸ,

ਡਾਕਖ਼ਾਨਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਅੱਜ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਾਰਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਅੱਗੇ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਉਮੰਗ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਚੱਕਰ ਵੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਖਾਕ ਛਾਣ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣਾ ਸੀ।

ਟੁੱਟੇ ਜਿਹੇ ਹੱਥੀਂ ਉਹਨੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕੀਤੇ, ਰਜਿਸਟਰੀ ਛੁਡਾਈ ਤੇ ਲਫਾਫੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮਰੋੜ ਕੇ ਘਸੀ ਜਿਹੀ ਪੈਂਟ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਅੜਾ ਲਿਆ।

ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ। ਅੱਜ ਇਹ ਕੋਠੀ ਕਿੰਨੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਮਾਡਰਨ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕਮਰੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦਿਆਂ ਪਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ 'ਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਧੁਰ ਸਵਰ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆ ਟਪਕਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਾਰ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਨ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਕਾਰ ਦੀ ਘੁਕਰ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੁੜਦੇ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਬਣੇ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਫਿਰਨੀ ਦੇ ਅੱਧ 'ਚ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜਦੀ ਡੰਡੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਕੋਠੀ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਠੀ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਨ ਜਿਹੇ ਕੱਲਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਦੇ ਲਸੂੜਿਆਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਲਗਦੇ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਵਾਣੀਆਂ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਇਹ ਥਾਂ ਪੱਕੀ ਹੈ' ਦੀ ਗੱਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਇਥੇ ਕਦੇ ਸਿਵਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਭਟਕਣ ਦੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ।

ਕੱਲਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਕੱਚਾ ਪਿਲਾ ਜਿਹਾ ਕੋਠਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਮਘੇਰਿਆਂ 'ਚ ਸੈਂਕੜੇ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਥੇ ਗੁਲੇਲਾਂ ਨਾਲ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਿਹੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਰਕੜੇ ਨਾਲ ਛੱਤਿਆ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਰਾਂਡਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਇਕ ਦੇ ਕੱਟੜਿਆਂ ਵਛੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਮੰਜੀ ਡੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਖਊ ਖਊ ਕਰਦਾ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸੇਟੀ ਦੇ ਮਾਰੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਇੰਨੀ ਨਿਘਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਉਹਦਾ ਭਰਾ ਹਟਾ ਕੇ ਖੇਤੀ 'ਚ ਵਾੜਨ ਲਈ ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੁਦ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਇਕ ਅੱਠਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਗੋਰੇ ਕੂੜੇ 'ਚ ਜਾਂ ਡੰਗਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੀ ਦੀ ਈ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ

ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਨਾਲੇ ਉਣ ਦੇਣੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਕੱਢ ਦੇਣੀ ਤੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਛੱਡਣੇ-ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੀ।

ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਢਹਿ ਕੇ ਕੋਠੀਆਂ ਉਸਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਪਸ਼ੂ ਵਿਕ ਕੇ ਟਰੈਕਟਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕੱਲਰ ਉੱਜੜ ਕੇ ਰਮਣੀਕ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਵਟ ਗਿਆ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਰਾਨ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਸੁਹਾਈ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਜਿਹੜੀ ਸੜੀ ਜਿਹੀ ਤੇ ਪਾਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲੇ ਉਣਨ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਸੱਤ ਰੰਗ ਢਲਣ ਲੱਗੇ। ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਭਰਾ ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਖਾਣ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਪਿਉ ਲਈ ਕੋਠੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਤੇ ਇਕ ਅਲੱਗ ਕਮਰਾ ਪਵਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਚੌਢੀ ਘੰਟੇ 'ਮਹਾਰਾਜ' ਦਾ ਪਾਠ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੁੱਪੜਾਂ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਨ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੱਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਬਣ ਗਈ। ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਖੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉਹਦੇ ਹਲ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਈ। ਅੱਧਾ ਪਿੰਡ ਖਰੀਦ ਸੁਟਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਉਹਦੇ ਕਾਮੇ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਅਖਾਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਲਾਮਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਕੰਮ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀ ਅੱਗੇ ਭੀੜਾਂ ਜੁੜਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਠੇਕੇ ਲੈ ਲਏ ਸਨ। ਲੋਕੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਉਸ ਕੋਲ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਪੈਸਾ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਕਿਤੋਂ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਗਾ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਕਿਤੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਗਲਾ ਖੁੱਟਿਆ। ਕਈ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਖਦੇ ਇਹਨੇ ਸਮਗਲਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਸੰਨਾਟਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਟਰੱਕ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਰ 'ਚ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਅਮੀਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਦਾਰ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਢ ਆਗੂ ਉਹਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘੂਕਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਰ ਆਵੇ ਜਾਂ ਥਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਅਫ਼ਸਰ ਸਿੱਧਾ ਕੋਠੀ ਹੀ ਡੇਰਾ ਲਾਉਂਦਾ-ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ 'ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ' ਹੋਵੇ। ਲੋਕੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੀ ਉਹਦਾ ਘਰ ਭਰਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਪੱਕਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਦਲੀ ਸੀ ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਈ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹਰ ਕੋਈ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੇ ਵੀ ਬਦਲਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੈਂਡਡ ਘਟੀਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸਟੈਂਡਡ ਕਿੰਨਾ ਉੱਚਾ। ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਘੁਲਦੇ ਸਾਥੀ ਬਚਪਣੇ ਨਾਲ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਦੇ ਪਾਲੀ, ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਵੇਂ ਵਿੱਸਰ ਗਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਹਮਰਾਜ਼ ਵੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਭਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਨਵੇਂ ਦੇਸਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰਸੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਕੰਮ ਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੜੇਏ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਸਕੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਉਹੋ ਸਰਦਾਰ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰੋਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕਦਾ, ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਵਾਰ ਪੱਗ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਉਸੇ

ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿਕੋਏ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਬੜਾ ਚਰਚਾ ਹੋਇਆ : "ਪਿੰਡ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਤ ਹੁੰਦੈ, ਉਹ ਵੀ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਜੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਨਾ ਖਰਚਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਕੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੋਰ ਦਿਲ ਵੇਖੋ, ਧੋਲਾ ਵਿਆਜ ਨੀ ਸੀ ਲਿਆ। ਅਖੇ 'ਜਿਹੀ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਭੈਣ' ਤੇ ਅੱਜ ਉਸ ਭਲੇਮਾਨਸ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਹ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਮਰਨਾ ਸੀ ਜੇ ਨਿਕੋਏ ਨਾਲ ਉੱਠ ਤੁਰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਸਰਦਾਰੀ ਕਿਤੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣੀ ਸੀ।"

ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਰੇ। ਜੇ ਚਾਹੇ ਨਾ ਕਰੇ। ਉੱਝ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ।

ਕੁੜ ਕੁੜ ਕਰਦੇ ਲੋਕੀਂ ਘਰੀਂ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਮੇਲੇ ਦੀ ਆਫਤ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਗੋਹੇ ਕੂੜੇ ਕਰਦੀ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ 'ਤੇ ਪਲੀ ਮੇਲੇ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕ ਮਾਡਰਨ ਪਤਨੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਦਿਨੇ-ਦਿਨ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਲੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਗਿਰਦਾ ਗਿਆ। ਜੇ ਭੇਰਾ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਾਈ ਸਿਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ, ਜੇ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਕਦੇ ਭੁੱਲ-ਭੁਲੇਖੇ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਗੰਦਾ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਝਿੜਕਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਖਿੜ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਚਦੀ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਫਸ ਗਈ। ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਤਵੀਤ ਉਸ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਗਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਭੇਲੇ ਭਾਲੇ ਕਾਮੇ ਤੇ ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਪੇਂਡੂ ਜਵਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਤੇ ਕੱਲਰਾਂ ਦੇ ਡਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਪੰਜ ਵਿਛ ਗਏ ਸਨ। ਲੱਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਸਕੀ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੀਟ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੇਲੇ ਮੇਲੇ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮੇਲੇ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ। ਆਪਣੇ ਦੇਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਵਾਂਗ। ਆਪਣੀ ਇਹ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੁੜ ਕੁੜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਸਰਦਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਪਰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਧਨ ਸੀ, ਦੌਲਤ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ। ਫੇਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਘਾਟਾ। ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਢਿਲ ਵੀ ਕਾਹਦੀ। ਪੇਕੇ ਗਈ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ : "ਰਹੁ ਹੁਣ ਪੇਕੇ ਘਰ ਹੀ।"

ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਢਲਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਜਾਗਿਆ ਸੀ-ਜਿਵੇਂ ਢਲਦੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿਅੰਗੇ ਵਾਂਗ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਾਉਣੇ ਪਏ, ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅੱਡੇ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵਾਰ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੰਝ

ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ। ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੜਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹੀ। ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਬਹਿ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਾਏ, ਢੋਲਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੱਜੀਆਂ। ਅਗਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਖੇਏ ਖੇਏ ਲੱਗਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਮਾਡਰਨ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਵੀਹ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਪੱਕਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਪੀਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਘੱਟ ਈ ਬੁਲਾਏ ਸਨ। ਘਟੀਆ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਜੋ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਜੰਝ ਦੀ ਇਕ ਅੱਡਰੀ ਹੀ ਟੋਰ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਧਨਾਢ ਸਨ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਫਾਈਨੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਸੀ ਤੇ ਛਕੜੇ ਜਿਹੇ 'ਵੈਗਨ' ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਕਾਰਾਂ। ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਰੂੜੀ ਮਾਰਕਾ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਡੀ, ਸਗੋਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਦੇ ਡਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਾਚੀਆਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਮਘਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਤੋਹਫਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਸਨ।

ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਘਾਟਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਬਿਜਲੀ, ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਵਿਸਕੀ ਜਿਹੇ ਥੋੜੇ ਮੋਟੇ ਖਰਚ ਹੋਏ ਸਨ-ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇੰਨਾ ਕੁ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ-ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਬੁਝ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ 'ਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਇਕ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਦੀ ਕੁੜੀ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈ। ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿੱਤ ਸਵੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਸੜਕ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਥੇਰੀ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੇ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੁੜੇ ਸਨ ਉਹ ਉਸ 'ਤੇ ਮਰ ਮਿਟ ਜਿਹੇ ਗਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਪਿਛੇ ਕਾਰ ਵੀ ਲਾ ਲੈਂਦੇ-ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭਟਕ ਗਈ। ਚੰਦ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਕਤਾ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਇਕ ਰੋੜਾ ਭਾਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰੋੜਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਕਾਰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ-ਡਰਾਈਵਰ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਜਾ ਪਈ ਸੀ। 'ਅਸਹਿ ਸਦਮੇ' ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਗਏ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਸਦਮਾ ਪੁੱਜਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰਾਂ ਖੜਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਬੜੀ ਧੂਮ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਪਿਆਰੀ' ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ।

ਲੋਕਾਂ ਵੀ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਮੇਲੇ ਦੇ ਘਰ-ਦਿਆਂ ਵੀ ਬਥੇਰੀਆਂ ਲਿਲੜੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਬਈ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਣ। ਪਰ ਕੋਈ ਕੋਣ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮੇੜਨ

ਵਾਲਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਸਨ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਏਡਾ ਫਰਾਡ ਰਚਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੀ ਮਾਸੂਮ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਖੇਡਦੀ ਉਨਾ ਚਿਰ ਉਹਨੂੰ ਅਰਾਮ ਕਿੱਥੇ ਹਾਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵੀ ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਘਰ-ਦਿਆਂ ਵੀ ਖਹਿੜਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਸਜ-ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਸਿਵਾ ਹਾਲੇ ਠੰਢਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫੇਲ-ਢਮੱਕਿਆਂ ਤੇ ਕਾਰਾਂ ਮੋਟਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ 'ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਨਾ। ਜਿੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੇ, ਜਿਥੇ ਚਾਹੇ ਘੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕੋਠੀ ਵੀ ਸੰਵਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਏ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਕਾਰਡ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਕਾਰਡ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਇੰਟਰਵਿਯੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਣਗਹਿਲੀ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਕਾਰਡ ਨਾ ਗੁੰਮਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣੇ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਉਹਦੇ ਇਕ ਦੇਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਪੋਸਟ ਲਈ ਕੇਵਲ ਦੋ ਉਮੀਦਵਾਰ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਥਰਡ ਡਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਸੀ। ਸਿਰ ਪਿੱਟ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੀ ? ਜਿਵੇਂ ਨੈਕਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਹਨੇ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨਾ ਵੇਖਣਾ ਹੋਇਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਫਰੋਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਕੋਠੀ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਰੁਕ ਗਏ। "ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਜਮਾ ਲਈਏ।" ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ "ਅਗੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਥੇਰੇ ਲਵਾਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ 'ਚ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੂਡ ਸਪਲਾਈ 'ਚ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੀ.ਡੀ.ਓ. ਦੇ ਦਫਤਰ। ਉਹਦੀ ਚਲਦੀ ਵੀ ਤੇ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਮਨਿਸਟਰੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹੀ ਚਿੱਟ ਨਾਲ ਲਵਾ ਦੇਵੇ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਨਿਸਟਰ ਉਹਦੇ ਘਰ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਤੇ ਪੈਸਾ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਖੁਦ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਅਲੈਕਸ਼ਨ ਲੜ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਹ ਵੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਟਿਕਟ 'ਤੇ। ਫੇਰ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਰਸੂਖ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਇਆ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੰਮ। ਉਹ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਰਮਟ ਦੁਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰੂਟ ਤੇ ਲਾਈਸੈਂਸ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਖੁਦ ਇਕ ਮਨਿਸਟਰ ਵਾਂਗ।" "ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫੜ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਹਾ ਲਊ, ਬਹੁਤਾ ਕਰੂ ਜਵਾਬ ਈ ਦੇ ਦਿਊ ਨਾ....।" ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ।

ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਕੋਠੀ ਵੱਲ ਘੁੰਮ ਗਏ।

"ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਅੱਜ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਨਿਸਟਰੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ, ਰਹੂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ। ਅਖੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਾਂ ਸੁਦਾਮਾ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁੱਲਿਆ। ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲੇ

ਉਹਦੇ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਕਰਤਾਰ ਉਹਦੇ ਮੇਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਅਲੂੜ-ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਰੋੜਿਆਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਰਦਾਰ 'ਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੱਗਵੱਟ ਯਾਰ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਕਲਾਂ ਮਰਵਾ ਮਰਵਾ ਕਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਾਏ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਵਾਹ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਲਜ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਉਸ ਦਾ ਯਾਰ ਬਦੇਸ਼ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਤੀਜਾ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਜਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੂਡ ਦੀ ਵੀ।

ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਭਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਵੇ।

ਗੇਟ ਦਾ ਚਪੜਾਸੀ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕਰੀ ਖੜਾ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਈ। ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਚਪੜਾਸੀ ਵੀ ਨਮਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਗਿਲਾਨੀ ਆਈ। ਜੇ ਅੱਜ ਉਹ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੀ ਨੈਕਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੜੇ ਖਲੇ ਚਪੜਾਸੀ ਤੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਈ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਕ ਐਮ.ਏ. ਅਨਪੜ੍ਹ ਚਪੜਾਸੀ ਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਬੇਲੇ ਵੀ ਨਾ ਕਿੱਡੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅੱਖਾਂ ਫਾੜ ਕੇ ਚਪੜਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ 'ਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਬਈ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਠਿਕਾਨੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਸੈਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਉਹ ਗੇਟ ਟੱਪ ਗਿਆ।

ਕੋਠੀ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਮਨ ਮਹਿਕ ਉਠਿਆ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅੱਗੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸੀਮਤ ਸੀ।

"ਕੀ ਕਦੇ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗਾ।" ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

ਫੇਰ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਕਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਸੀ।

"ਨਾ ਪਿਉ ਨਾ ਦਾਦਾ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ।" ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਸੋਚਿਆ।

"ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਪਿਉ ਦਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲੇ।

ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਕਿਹੜੇ ਮਹਿਲਾਂ 'ਚ ਪਲੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੁੱਢੀਆਂ ਠੇਰੀਆਂ ਦੀ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਬਦਿਆਂ ਪੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘੀ ਸੀ।" ਅੰਦਰਲੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਅੱਜ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਪਿਉ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਵਰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਇਕੋ ਇਕ ਘਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਲਮ ਹੇਠੋਂ ਬਚਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਜਗੀਰ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹੀ ਜਗੀਰ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੰਡੀ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਘੱਟ ਘੱਟ ਕੇ ਛੇ ਕੁ ਕਿੱਲਿਆਂ ਤੱਕ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਪਿਉ ਤੇ ਉਹਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਇਕੱਠੇ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੀ। ਸੋਹਣੇ ਡੰਗਰ ਪਸੂ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਖੂਹ ਵੀ ਲਵਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੇਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਂਝ ਵੀ ਪਿੰਡ 'ਚ ਚੰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੋਹਬ-ਦਾਬ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨੇ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਮਾਵੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਤੇ ਆਕੜਵੇਂ ਚਾਦਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਘਰੋਂ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਟਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੁੰਡਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖੰਘੂਰੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਰ ਥੱਕ ਗਏ ਨੇ। ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਸੀ। ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਗੌਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਆਪੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਤੇ ਫੇਰ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਡਾਂਗ ਖੜੀ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। "ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਡ ਹੋਣਾ।" ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੁੱਕ-ਚੁਕਾਈ 'ਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਥੇਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ, ਪੈਰੀਂ ਪੱਗ ਧਰੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਫੜੀ ਇਕੋ ਨਾਂਹ ਨਾ ਹੀ ਛੱਡੀ ਤੇ ਹਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣੇ ਪਏ। "ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਆ ਸਾਂਭ ਲੈ।" ਆਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਚੰਦਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵੱਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਵੇਖਿਆ। ਚੋਣਵੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਂਭ ਲਈਆਂ। "ਓਏ ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਅੱਡ ਹੋ ਗਿਆ ਫੇਰ ਸਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੀ ਫੂਕਣੀਆਂ ਨੇ।" ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ 'ਤੇ ਗਿਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨੇ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨ ਉਹ ਅੰਦਰ ਵੜ ਵੜ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੁੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਖੁੰਡਾਂ ਤੇ ਨਿਖਰਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਬਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ। ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

"ਇੰਝ ਕਿਵੇਂ ਕੋਠੇ ਤੇਰੇ 'ਚ ਦਾਣੇ ਪੈਣਗੇ।" ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਝੂਰ ਕੇ ਆਖਦਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਭਰਾ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ।

ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਆਪੇ ਉਸ ਦਾ ਮੋਹ ਉਧਰੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਪੈਣ ਲੱਗਿਆ। ਦੋ ਧੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਤਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ ਅੱਖੇ ਸੱਖੇ ਘਰ ਬਾਰ ਖੁਰਚ ਕੇ ਸਰਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹ ਛੱਡੀਆਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਭੇਰਾ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

"ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ ਆਪੇ ਇਹਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੂ।" ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੱਸ ਕੇ ਉਹ ਆਖਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਘਟੀਆ ਜਿਹੇ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ

ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਸੰਵਾਰ ਲਏ ਸਨ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਵਾਏ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵੀ ਛੱਤ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਉਡਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਉਹ ਦਿਨ ਲੰਘਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਗ ਪਲਟਿਆ। ਕਦੀ ਸੋਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਾ ਥਮਦੀਆਂ। ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਫਸਲਾਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਚੰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਾਂਭ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਖੂਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਵਾਨ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਈ ਸੀ। ਜੇ ਭੋਰਾ ਮੀਂਹ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਗਿਆ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸੋਕਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਦੇ ਗੜੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਦੇ ਵਰੋਲਿਆਂ ਨੇ ਫਸਲਾਂ ਜੜ੍ਹੋਂ ਉਖੇੜ ਸੁੱਟਣੀਆਂ।

ਕਰਤਾਰ ਕਾਲਜ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵਧ ਗਏ ਸਨ। ਪਿਉ ਉਸ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੀਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਦਾ। ਉੱਝ ਵੀ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਉਹ ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿੱਘਰ ਗਈ ਸੀ-ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਵੱਡੇ ਮੀਂਹ ਪਏ। ਇਕ ਕੋਠਾ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਬਲਦ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਫਤ ਤੇ ਆਫਤ ਆਉਣ ਲੱਗੀ।

ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਢੇਲੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗਿਆਂ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਾਢੇ ਪੈ ਗਏ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈਂਦੇ।

ਕਈ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਕਾਲਜ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ ਆਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਵਕੀਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਅਟਕਾਂ ਮਟਕਾਂ ਤੇ ਕਮਾਈ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲੂਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਅਫਸਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਕ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਨੇ ਮੀਂਹ ਜਾਵੇ, ਹਨੇਰੀ ਜਾਵੇ ਨੈਕਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨੈਕਰੀ ਪੈਸੇ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਡਰ, ਨਾ ਵਰੋਲੇ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਮੀਂਹ ਝੱਖੜ ਦਾ। ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇਟ ਖਰੇ ਕਰ ਲਉ।" ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਰੋਪੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਉਹ ਆਖਦਾ।

ਕਰਤਾਰ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ? ਹਰ ਵਾਰ ਪਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਚੰਗਿਆਂ ਨੰਬਰਾਂ 'ਚ। ਕਦੇ ਫਸਟ ਡਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਕਦੇ ਸੈਕੰਡ। "ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਡੰਗਰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਚਾਰਦੇ ਨੇ।" ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਖਦਾ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਨਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਰਤਾਰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਗਹਿਣੇ ਟਿਕ ਗਏ। ਆਮਦਨ ਅੱਧੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਾਮਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਰਕਮ ਦਾ ਵਿਆਜ ਪੈਣ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਹਾਲੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਪਿਉ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

"ਇਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਲਹਿਣਾ-।" ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। "ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਕੀ ਖੱਟਣਾ। ਇਕ ਕਿੱਲੇ 'ਚੋਂ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਚਾਰਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।" ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਵਾਹੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨੈਕਰੀ ਦੇ ਖੁਆਬ ਵੇਖਣ ਲੱਗਿਆ।

ਬੀ.ਏ. ਕਰਾ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। "ਹੋਰ ਲਾ ਦੇ ਦੇ ਸਾਲ ਕਰਤਾਰ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਈ ਜਾਣਾ, ਦਿਨ ਲੰਘਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਕੀ ਹੈ ?" ਆਥਨ ਉਗਣ ਉਹ ਆਖਦਾ। "ਖਬਰੇ ਤੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਫ਼ਸਲ ਇਸ ਵਾਰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਆ।"

ਕਰਤਾਰ ਫੇਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਐਮ.ਏ. ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਰਾ ਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਪਿਉ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਨੇ ਤੇ ਉੱਤੇ ਭੁੱਖ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੰਗਾਂ ਵਿਚੇ ਰੁਲ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਕਰਤਾਰ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਦੇ ਖੇਤ ਜਾ ਕੇ ਟਾਹਲੀ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਰੋਣ ਬੈਠ ਜਾਏ। ਕਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਪਏ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਵਿਛਾ ਕੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ, ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਤੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ। ਕਦੇ ਇਕੱਲਾ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਮਰਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਮਰ ਗਈ ਹੋਵੇ-ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਟੁੰਡ ਮਰੁੰਡ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਸਹਾਰਾ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਤੇ ਪੋਟੇ ਪੋਟੇ ਵਿਚ ਦਰਦਾਂ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਸਾਂ ਲੈ ਕੇ। ਜਦੋਂ ਪਿਉ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੋਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਐਮ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਨਫਰਤ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਘਰੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਹਾਲੇ ਵਿਹਲਾ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਗੱਡੇ ਦੀ ਲੀਹ ਵਾਂਗ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੰਮ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਕਮਾਏ ਤੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ।

ਅਗਲਾ ਪੇਚ ਐਮ.ਏ. ਕਰਕੇ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹਾਲੇ ਵਿਹਲਾ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਣ-ਬੀਣ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਗਿਆ ਵੀਹ ਲਾ ਆਇਆ ਤੇ ਕਦੇ ਗਿਆ ਤੀਹ ਭੇਰ ਆਇਆ। ਪੈਸੇ ਨਵੇਂ ਦੀ ਵੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਖਰਚ ਸਗੋਂ ਦਿਨੇ ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਨੇ ਦਿਨ ਉਹ ਅਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਬੇਗੱਹਦ ਹੀ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਗਿਰਨ ਦੀ ਵੀ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਠਾਠ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਫੇਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੇਝਲ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਧੂਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੇਠੀ ਦੀ ਦਸ ਕੁ ਫੁੱਟ ਗਰਾਸੀ ਸੜਕ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਫੇਰ ਖੱਬੇ ਨੂੰ ਘੁੰਮ ਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਸੱਤੇ ਮਾਈ ਮੱਥੇ ਲੱਗੀ। ਅਟਕ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ :

"ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਹਨ ਭਲਾ ?"

"ਆਹੇ ਜੀ।" ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਗਈ।

ਆਹੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਸਾਹ ਵਿਚ ਸਾਹ ਆਇਆ। "ਚਲੇ ਉਹ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ।" ਸੋਚਦਾ ਚਿੱਕ ਚੁੱਕ ਉਹ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੋਫੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਪਈਆਂ ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ 'ਤੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ-ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ-ਦਮ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਬਿਨਾਂ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਨੂੰ ਕੀਤਾ-ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰੇਸ਼ਮੀ-ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ।

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਉਹ ਕੰਬ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਦਾ ਹੁਣ ਬੁਰਕ ਭਰੇਗਾ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਖੜੇ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

"ਪੀਏਂਗਾ, ਬਈ।" ਫਟੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਕੀ ਦਾ ਭਰਿਆ ਗਲਾਸ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਨਹੀਂ।" ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ।

"ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ।" ਆਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਘੁੰਮ ਕੇ ਹੇਠਾਂ 'ਤੇ ਚਿਪਕ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਸਾਰਾ ਗਲਾਸ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ।

ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮੁੜ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਨਾ ਛੇੜੀ। ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਉਹ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਨ ਧਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਭਰੇ ਭਕੁਨੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਜਿੰਨਾ ਬੇ-ਅਰਾਮ ਤਾਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਰ ਚਾਰ, ਛੇ ਛੇ ਘੰਟੇ ਬਾਹਰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਬੈਚਾਂ 'ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਲਈ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਹਾਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਉਹ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ 'ਤੇ ਬੜੇ ਅਜੀਬ ਸਵਾਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਬੜਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਇਹ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਠਾਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ :

"ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੈ ?"

ਉਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਸੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨੈਕਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ

ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਲਿਆਵੇ ਕਿੱਥੋਂ ? ਇਹ ਵੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਸਰ-ਰਸੂਖਾਂ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਨੇਟਾਂ ਦੇ ਥੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਨੇ-ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਨਾ ਪੈਸਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ-ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵੀ ਤੇ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ਸਟ ਕਲਾਸ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਫ਼ਸਟ-ਕਲਾਸ ਨਾਲੋਂ ਥਰਡ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਮਪਾਰਟੈਂਸ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਨਾਲ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਬੜਦਾ ਖਹਿਬੜਦਾ ਮਸਾਂ ਬਚਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਤਾਰ 'ਚ ਖੜਾ ਖੜਾ ਉਹ ਹੰਭ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਹਾਕ ਦੇ ਡਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿੰਡੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਧੀਆਂ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਫ਼ਸਟ-ਕਲਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਾਕ ਪਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸੌਂਦਿਆ ਗਿਆ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਉਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਵੇਖੀ, ਨਾ ਨੰਬਰ ਪੁੱਛੇ। ਇਕ ਅੱਧ ਸਵਾਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਦੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਵਾਲਾ ਲਫਾਫਾ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਬੰਦ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਹਾ ਹੀ ਨਾ।

"ਜੀ ਮੇਰੀ ਫ਼ਸਟ ਕਲਾਸ।" ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਪੇ ਗੱਲ ਛੇੜਨੀ ਚਾਹੀ।

"ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ।" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੋਲਿਆ।

"ਥੇਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ।" ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਉਹ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਪੁੱਛੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਪਲਦਿਆਂ ਗੋਗੜਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿੰਨੀ ਹਾਲੀਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਹਾਲੀਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗਾਲੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖ ਸਕਿਆ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਦੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਆਸ ਹੈ ਸੀ।

"ਖ਼ਬਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਮੈਨੂੰ ਚੁਣ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।" ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਆਪੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਿਹੜੀ ਨੈਕਰੀ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਉਹ ਹੱਥ ਝਾੜਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਭਰੇ ਭਕੁਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਸਾਹਮਣੀ ਅਲਮਾਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਈ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਦਰਜਨ ਵਿਸਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੇਸਤ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਇਹ ਬੋਤਲਾਂ ਅੱਸੀਆਂ ਅੱਸੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਸਸੂਰਤ ਔਰਤ ਢੇਰੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਮ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਸਵੀਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਫਰੇਮ ਵਿਚ ਜੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ-ਸੁਨਹਿਰੇ ਪਰਦਿਆਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ-ਕੁੰਜਾਂ ਦੀ ਡਾਰ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਸ਼ੇ ਪੀਸਾਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ।

ਘੁੰਮਦੀ ਨਿਗਾਹ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਲਾਕ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ-ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਸਨ-ਉਸ ਨੇ ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ....ਦਸ ਵਜੇ ਸਨ-ਉਹਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਤੇ ਹਰ ਵਕਤ ਹੀ ਬਾਰਾਂ ਵੱਜਦੇ ਹੋਣ। ਏਨਾ

ਵਕਤ ਹੀ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਬੀ ਦੇਵੇ। ਉਂਝ ਕਲਾਕ ਪੂਰੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਦਾ ਸੀ। ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹਦਾ ਤ੍ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਨੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਲਾਕ, ਜਿੰਨੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਐਮ.ਏ. ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਤੇ ਲਾਏ ਸਨ। ਉਂਝ ਉਸ ਨੇ ਐਮ.ਏ. ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਵਿਚ, ਪਰ ਇਕ ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਘੁਟਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਖੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ :

"ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਆਇਆ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ-ਇਕ ਕੁਝਤਨ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਬਣ ਕੇ...ਆਖਰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਹ ਹੈ ਹੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ...ਕਾਲਜ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਕਚਹਿਰੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ 'ਚ ਜਕੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੇਸ਼ੀ ਭੁਗਤਨ ਲਈ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।" ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਝਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਠੰਢਾ ਹਉਕਾ ਭਰਦਾ।

ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕਾਲਜ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਕਚਹਿਰੀ ਵਾਂਗ ਤੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਵਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਧ ਘੱਟ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ-ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਚੋਟ ਨਾ ਵਜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਲੱਖਾਂ ਫਿਕਰ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਹਰ ਵਕਤ ਘੇਰੀ ਰੱਖਦੇ। "ਕਾਲਜ ਤਾਂ ਇਕ ਸਵਰਗ ਹੈ-ਜਿਥੇ ਕੁੜੀਆਂ ਛੇੜਨ ਨੂੰ-ਕੰਟੀਨਾਂ ਗੁਲਛਰੇ ਉਡਾਣ ਨੂੰ...ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ 'ਚ ਅੱਧ-ਨੰਗੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ।" ਸ਼ਾਮ ਲੱਗੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸਤ ਆਖਦੇ।

ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਕਾਲਜ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਨਰਕ ਸੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਕੀੜਾ। ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਖਤਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕੰਟੀਨਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਨਬੀ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਕੰਟੀਨ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤਾਂ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਖਿਚਾਏ ਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਕੰਟੀਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਕੁਝ ਖਰਚਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਦੇਸਤਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਡਰਿਆ ਡਰਿਆ। ਖੁਦ ਉਹ ਬਿਲ ਚੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਉਪਰ ਬੋਝ ਬਣਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਪੀਰਡ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਗਰਾਸੀ ਪਲਾਟਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਫਲਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਟਾਪਕ ਹੁੰਦੇ ਜੇ ਅਕਸਰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਨੈਜਵਾਨਾਂ 'ਚ ਛਿੜੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਫਿਲਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਵਾਂ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਪਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ ? ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਫਿਲਮਾਂ ਤੇ ਉਹ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਪੀਂਘਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? ਜੇ ਪਿਆਰ-ਪੀਂਘਾਂ ਪੈਣ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂਅ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਆਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਮਹਿਫਲਾਂ 'ਚ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਬਾਸੀਆਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰਤਾਰ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।

ਪਿਆਰ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਅੱਡਰੀ ਹੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸੀ।
 "ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਇਕ ਜੰਜੀਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੀ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਜਕੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।" ਅਕਸਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦਾ।

'ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਟਰੈਕਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।" ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਹਦੇ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਸਦੇ।

ਨਾ ਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕੁੜੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੀਘਾਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਕ ਘਟੀਆ ਜਿਹੇ, ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਥੋੜੇ ਘਟਾਈ ਸੀ। ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਫੈਸ਼ਨਏਬਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਾ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਸਟਾਈਲ ਬਦਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੋਆਂ ਉਸ ਦੇ ਉਤੇ ਰੰਗ ਖਿਲਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਟਿਕਟ ਬੁੱਕ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੋਟਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਖੁਦ ਹੀ ਅਚੰਭਾ ਸਨ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਬਿੱਲ ਕਿਵੇਂ ਚੁਕਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਨੱਸਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਰ ਵਕਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਗ ਰਹੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਪੈਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ।

"ਉੱਝ ਵੀ ਪਿਆਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੜੀਆਂ ਪਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾੜੇ ਕੱਢਦੇ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਸਕਦੇ।" ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਐਥੇ ਵਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਾਧੂ ਤਾਰੀਫ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੜ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਉਠਾਏ ਪਏ ਸਨ ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

"ਇਸ਼ਕ ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਇਕ ਘੁਣ ਹੈ।" ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰਿਜ਼ਲਟ ਕੱਢ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਭੇਰਾ ਜਿੰਨੀ ਰੁਚੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਚੈਪਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੇਂਡੂ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ ਮਟਕਾ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਸਿਰਫ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਕਰਤਾਰ 'ਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬੱਝ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਚੱਕਰ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਿਆ। ਕਦੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਇੱਧਰ ਨੂੰ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਖੇਹਿਆ ਖੇਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਨ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਖੋਹ ਬੈਠਦਾ। ਇਕੋ ਖਿਆਲ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਉਹ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ? ਕਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਬਦਨ ਦੀ ਛੋਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏਗੀ ? ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੁਆਬ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਪੀਰਡ ਛੱਡੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਛੇੜਖਾਨੀ ਵੀ ਕਰ ਵੇਖੀ

ਸੀ। ਨਿੱਤ ਬਣ-ਸੰਵਰ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਤ ਜਿਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਟਕੋਰਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

"ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਹਵਾ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਉਹ ਵੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦਾ ਹੀਰੋ ਬਣਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਖੁਦ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੋਰਡ ਚਿੱਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜੇ ਗੱਲ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖ ਸਕਦੀ ਚਲੇ ਬੋਰਡ ਹੀ ਆਖ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਉਸ ਦੇ ਮੇਕ-ਅਪ 'ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਖੁਵਾਬ ਵੇਖਣ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕਲਾਸ ਟੈਸਟਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਾਰ ਚੈਪਟਰ ਬਲਾਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਖੁਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਖਰਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮਾਨ ਸੀ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੰਭਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਹੋਏ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ, "ਆਖਰ ਮੈਂ ਇਥੇ ਕੋਈ ਮਜ਼ਨੂ ਬਣਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਆਇਆ-ਮੈਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਆਇਆਂ-ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹਨ।" ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੇ ਰਾਹ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੇ ਖੂਨ-ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਸਰਾ-ਸਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯਾਤ ਸੀ।

ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਬਦਲਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਫਖਰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗ਼ਰੀਬੀ ਹੀ ਤੇ ਸੀ ਜਿਹਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਕਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਕਿੰਨੇ ਵੈਲਾਂ, ਐਬਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬਾਂ, ਸਿਗਰਟਾਂ, ਨਾਚ-ਘਰਾਂ ਤੇ ਸਿਨੇਮਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਕੁੜਤਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਕਾਸ਼ ! ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਐਸ਼ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੁੰਦੀ।" ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸੋਚਦਾ। ਲੋਕੀਂ ਕਿੰਨੇ ਐਸ਼ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਹੋਸਟਲਾਂ 'ਚ ਮੁੰਡੇ ਮਜ਼ੇ ਉਡਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗਰਾਸੀ ਪਲਾਟਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਫਲਾਂ ਜੰਮਦੀਆਂ, ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਧੂੰਇਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਣਦੇ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਫੀਸਟਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਟੱਪ ਟੱਪ ਕੇ ਸਿਨੇਮਿਆਂ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਡਾਨਸ ਘਰਾਂ 'ਚ। "ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿਚ ਈ ਏ।" ਅਕਸਰ ਉਹ ਸੋਚਦਾ।

ਉਹ ਹਉਕੇ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਕਰ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਕਮਰਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਡੇਢ ਮੀਲ। ਨਾ ਉਥੇ ਕੋਈ ਗਰਾਸੀ ਪਲਾਟ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ।

ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਦੇ ਰੋਂਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸਨ ਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖੱਬੇ ਨੁੱਕਰੇ ਬੈਠੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਖਿੱਲਰੇ ਗੰਦ ਦੀ ਬਦਬੋ। ਉਸ ਦਾ ਕਮਰਾ ਇਕ ਕੱਚਾ ਜਿਹਾ ਕੋਠਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸੁੰਨਾ ਸੁੰਨਾ। ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸੌ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬਚਤ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਮਰਾ ਲਿਆ ਤੇ ਏਨਾ ਸਫ਼ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਥਨੇ ਪੈਦਲ ਹੀ ਮੁਕਾਣਾ ਪੈਂਦਾ।

ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੱਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਟੋਵ ਸੀ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਆਟਾ ਬਿਖਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਭਾਂਡੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਲਿਸ਼ਕਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ। ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮੰਜਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਘਟੀਆ ਜਿਹਾ ਪੇਂਡੂ ਬਿਸਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਿਖਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕਬਾੜੀਏ ਦਾ ਕਬਾੜਖਾਨਾ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਅਲਮਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਲੈਂਪ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਚ ਦੋ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਕਿੱਲੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਟੰਗ ਲਏ ਸਨ। ਇਕ ਦੋ ਘਸੇ ਜਿਹੇ ਕੈਲੰਡਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਰਚ ਜਾਂਦਾ। ਬਸ ਏਨਾ ਕੁਝ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਿਕਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅੰਦਰ ਵੜਦਾ ਤਾਂ ਗਰਮੀ ਜੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਮੱਛਰ। ਦਿਨ ਤਾਂ ਐੱਖਾ ਸੈੱਖਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਹੇਠ ਗੁਜ਼ਾਰ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਰਾਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਪਹਾੜਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸੋਚਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਚਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਦੇਸਤਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਘੰਟੇ ਤਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਈ, ਕਦੇ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰ ਲਿਆ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦਾ ਬੁਰਕ ਭਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਵਕਤ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖਰਾਬ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੌ ਜਾਣਾ ਹੀ ਉਹ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ ਖੁਦ ਏਨਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਲਿਓਂ ਖਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸਤਾਂ ਕੋਲ ਏਨਾਂ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਬਸ ਗਿਣਵੇਂ ਜਿਹੇ ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਫੀਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦਾਖਲੇ ਭਰਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲੱਗਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਟ ਜਿਹੇ ਵੱਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਲਜ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਠ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਤੜਫ ਉਠਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਉ 'ਤੇ ਇਕ ਧੇਲੇ ਦਾ ਭੀ ਭਾਰੂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੀ ? ਕਈ ਉਸ ਨੇ ਸਾਈਡ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਿਨੇਮੇ ਬੁਕਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਕਮਾਣੇ ਤਿੰਨ ਤੇ ਪੱਲਿਓਂ ਚਾਰ ਪੈ ਜਾਣੇ। ਪੂਰੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਏ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਪਛੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐਮ.ਏ. ਸਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਸਨ। ਹਾਲੇ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਓਪਰੇ ਓਪਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਆਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਉੱਖੜਦਾ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ

ਘਰ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ। ਨਾ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਘਰ। ਦਿਨੇ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਰੰਗ ਵਿਖਾਏ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਕਾਲਜ ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਈਨ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਫਾਈਨ ਦੇ ਡਰੋਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਉਠ ਕੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੌਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਕਦੇ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁੱਖ ਸੀ। ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੇ ਗਿਣਵਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੇਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਵਿਚ ਛਪ ਜਾਂਦਾ, ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚ ਫੋਟੋਆਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਾਲਿਆਂ ਵਜ਼ੀਫਾ ਤਾਂ ਕੀ ਫੀ ਕਨਸੈਸ਼ਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਨਿੱਤ ਟੈਰਾਲੀਨ ਦੇ ਸੂਟ ਬਦਲਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕਨਸੈਸ਼ਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲੀਆਂ। ਕਲਰਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਾਫਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਲਈ ਫਾਰਮ ਭਰੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਾਰਮ ਪੂਰੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਲੇਟ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣਦੀ ਰੋਟੀ ਫੇਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਚਮਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੜ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਈਜ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਂਅ ਲਵਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਹਾਊਸ ਟੈਸਟਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਟਾਂ ਲੁਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਉਸ ਦੀ ਗੌਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਸਟ ਆਣ ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਂ ਕਈ ਚਲਦੇ-ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਇਨਵੀਟੇਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੌ ਸਵਾ ਸੌ ਦੀ ਟਿਊਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ। ਇਕ ਘਟੀਆ ਜਿਹੀ ਡਰੈਸ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕੀ ਆਸ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਦੁੱਖ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ 'ਚ ਫੇਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਬੜੀ ਨਾਜ਼ਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤੋਟ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਉਖੜਿਆ ਉਖੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੇਰਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਧੀਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਭਟਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੱਡਰੇ ਹੀ ਅਕਸਾਂ ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਚੱਲ ਵਸਿਆ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਹ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਰੋਇਆ। ਕਈ ਦਿਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਠੱਪ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਭੇਰਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹ ਕਾਲਜੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ਇੰਨੀਆਂ ਐਕੜਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ 'ਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੱਟ ਆਇਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਵੀਹ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚੇ ਸਨ।

4

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਖੁੰਜੇ ਬਣੀ ਕਨਸ 'ਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਫੈਦ ਸਫੈਦ ਬੁੱਤ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਗਰਦ ਜੰਮਣ ਕਰਕੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਛਿੰਬ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੁੱਤ ਸ਼ੇਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘੁਟਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। "ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਰਜਵਾੜੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਦੌੜਾਏ। ਉਸ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਖੜੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦੋ ਤਸਵੀਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਵੀ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚਿੜ੍ਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੇ ਖਿਆਲ ਉਪਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਡਰ ਜਿਹਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਉਖੇੜ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰ 'ਤੇ ਜੰਮ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਦੂਜੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗਿਆ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਬੈਠਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੰਟਾ ਲੰਘ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਮੁੜ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹੱਠ ਨਹੀਂ ਸਨ ਫਰਕੇ। ਉਹ ਉਕਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਇਕੱਲੇਪਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭੰਗ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੀ-ਪਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਬਈ ਕਰਤਾਰ...ਨੈਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਲੱਗਦੀ ਕੋਈ, ਜਿਹੜਾ ਨਿੱਤ ਹੀ ਵਿਹਲਾ ਫਿਰਦਾ ਦੀਹਨੇ..."

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਝੂਮ ਉਠਿਆ। ਗੱਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜਿਸ ਗੁੰਝਲ ਵਿਚ ਉਹ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪੇ ਸੁਲਝਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੌਕਾ ਹੱਥ ਲੱਗਿਆ ਕਰਤਾਰ ਗਵਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ।

"ਹੋਰ ਜੀ ਵਿਹਲੇ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਗੋਂ ਅੱਕ ਗਏ ਆਂ....ਪੂਰਾ ਡੇਢ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਫਿਰਦੇ ਨੂੰ....ਨਿੱਤ ਇੰਟਰਵਿਯੂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਸਗੋਂ ਵੀਹ ਪੰਜਾਹ ਜੇਬੋਂ ਝਾੜ ਕੇ ਤੁਰ ਆਉਣਾ....ਮਸਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵੇਚ ਕੇ ਮਸਾਂ ਗਾਉਣ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੇ ਸਗੋਂ ਦਿਲ ਬੁਝ ਗਿਆ....ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅੜਕਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਜੇ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਨੈਕਰੀ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਗਿਆ....ਨਾਂਹ ਨਾਂਹ ਹੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਸਾਰੇ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਆਖ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਸਰਦਾਰ ਦੋਨੋਂ ਬਾਹਾਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੌਕ ਗਿਆ, ਇੰਨੀ ਪੀ ਕੇ ਉਹ ਹੋਸ਼ੇ ਹਵਾਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਦੇਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ....ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਪਰ ਮੇਨ ਨਾ ਤੋੜਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਤੇਰੀ।

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਆਂ ਬਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਾਸ ਹੋਏ ਤੇ ਘਟੀਆ ਜਿਹੀਆਂ ਡਵੀਜ਼ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧੜਾ ਧੜ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਾਂਭੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਸਰਪੰਚ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਵੇਖ ਲਓ, ਹਾਲੇ ਰਿਜ਼ਲਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾ ਅਟਕਿਆ, ਨੰਬਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਆਏ ਨੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਝੋਲਾ ਵਜਿਆ, ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਪੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਵੇਟਿੰਗ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਵੋਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਹ ਦਿਨ ਆ ਗਏ ਨੇ। ਕਦੋਂ ਕੋਈ ਭੱਜੇ ਤੇ ਕਦ ਮੈਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਮਿਲੇ ?" ਇੰਨਾਂ ਕੁ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਕਿੰਨਾਂ ਵਹਿਣਾ 'ਚ ਵਹਿ ਕੇ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਆਖ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਝੱਟ ਇਹ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਕਹਿਕਾ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ। ਕਮਰਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬਦਬੋ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਰੁਮਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

"ਜਵਾਕ ਈ ਰਿਹਾ ਨਾ, ਨੈਕਰੀਆਂ ਕੋਈ ਨੰਬਰਾਂ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ। ਇਹ ਤਾਂ ਨੇਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣੀਆਂ ਨੇ। ਜੀਹਦੇ ਕੋਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੇ, ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ, ਫਿਰਦਾ ਰਹੇ ਗੇੜੇ ਦਿੰਦਾ, ਇਹ ਪੇਜ਼ੀਸ਼ਨ ਆ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ।"

ਫੇਰ ਕਿੰਨਾਂ ਹੀ ਚਿਰ ਦੇਨਾਂ ਵਿਚ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾਈ ਰਹੀ।

"ਅੱਜ ਫੇਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੋਂ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਆਈ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਲਈ, ਕੱਲ੍ਹ ਈ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖੜ ਜਾਣ ਕੀ ਮਜਾਲ ਆ ਨੈਕਰੀ ਹਿੱਲ ਜਾਏ...ਚਲੋ ਇਕ ਵਾਰ ਅਹਿਸਾਨ ਹੀ ਕਰ ਦਿਉ.....ਉਮਰ ਭਰ ਯਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।" ਦਿਲ ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਖਰੀ ਗੱਲ ਆਖ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਲੱਭੀ ਸੀ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਸਰਦਾਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ,

"ਸਾਲਾ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਜਮਾਨਾ ਕੁੱਤਾ ਜਮਾਨਾ ਹੈ, ਪੈਸੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹਰਾਮ ਦਾ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਤੂੰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥੀਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚੇ ਨੇ, ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਹ ਨੇਟ-ਕਿੱਡਾ ਹੀ ਕੋਈ ਭਲਾਮਾਨਸ ਹੋਵੇ, ਪੰਜ ਚਾਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਈ ਸਮਝਦਾ।" ਸੂਝ ਭਰਿਆ ਲੈਕਚਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਝਾੜਿਆ। ਕਰਤਾਰ ਚਕਰਾ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। "ਪੰਜ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ....।" ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਨੇਟਾਂ ਦੇ ਥੱਬੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਛਾਈ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਚਾਨਸ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮਸਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਹੋਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬੈਠਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੇਟ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ? ਉੱਠ ਖੜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸਫੈਦੀ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

"ਬੈਠ ਤੇ ਕਾਕਾ, ਉੱਠ ਕੇ ਕਿਉਂ ਚੱਲਿਆਂ ? ਜੇ ਇਕ ਵਾਰ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਪੈਸੇ ਦਾ ਕੀ ਏ, ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਠੀਕ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਹਦਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚੀਦਾ ਸੋਹਰੇ ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ। ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਿਚ ਆਂ, ਥੋੜ੍ਹਿਆਂ 'ਚ ਈ ਸਾਰ ਦਿਆਂਗੇ, ਆਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਖਟਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ, ਫੇਰ ਤੂੰ

ਸਿਆਣਾ ਮਨਿਸਟਰੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ, ਕਦੋਂ ਪਟਾਕਾ ਪੈ ਜਾਏ, ਤੂੰ ਸੋਚ ਲਈਂ, ਪੰਜ ਚਾਰ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਲੈ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ।"

"ਚੰਗਾ ਜੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ....।" ਸੁੱਕੇ ਗਲੇ 'ਚੋਂ ਮਸਾਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇੰਨੇ ਕੁ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। "ਸੋਚਣਾ ਕੀ ਹੈ ? ਤੁਰ ਈ ਆਈਂ, ਪੈਸੇ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਏ।" ਚਿੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਫੇਰ ਗੂੰਜੇ। ਉਹ ਦਬਾ ਦਬ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਿਆ।

ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਟਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇਰ ਸੁਸਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। "ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਉ ਜੀ।" ਚਪੜਾਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਧਿਆਨ ਉਖੇੜਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਬਣਿਆ।

"ਇਹ ਵਿਸਕੀਆਂ, ਇਹ ਸ਼ਰਾਬਾਂ, ਤੀਸਰੇ ਤੀਸੇਰੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀਆਂ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਖੂਨ ਦਾ ਨਚੋੜ ਨੇ ਇਹ। ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਵੀ ਕੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ? ਬੜਾ ਉਪਕਾਰੀ ਏ, ਵੇਖ ਲਿਆ ਉਪਕਾਰ ! ਦੋ ਦੋ ਸੌ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਵਿਸਕੀ ਹੋਰ ਪਿਉ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ। ਚਪੜਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੰਨਾਂ ਮੂੰਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਇਆ। ਸਾਡਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਉ, ਜਿਵੇਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਫੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਆ।"

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮਨ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਣਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਤੇ ਭਟਕਾਊ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

5

ਸੱਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਬੇਧਿਆਨੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਢਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਚਿੜੀਆਂ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੇ ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਚ ਖੁਰਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਾ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਠਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਬਾਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਗਲੀ ਸੀ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਦਸ ਦਸ ਵੀਹ ਵੀਹ ਕੁ ਹੱਥ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਚੌੜੇ ਘਰ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੰਡ ਕੇ ਇਹ ਹੁਣ ਕਿੰਨੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਖਿੰਡਾ ਪੁੰਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਂਝ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਦੋ ਕੋਠੇ ਛੱਤ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਨੂੰ ਇਕ ਰਸੋਈ ਵੀ ਅਟਕਾ ਲਈ ਸੀ। ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬਗਲ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਕੰਧ ਜ਼ਰਾ ਉਚੇਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੋ ਸਤੀਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਵੀ ਲੱਗਦੇ ਵਾਹ ਪਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਮੀਂਹ ਕਣੀ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਐਸ਼ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਢਾਬ ਸੀ ਤੇ ਢਾਬ ਦੀ ਉਰਲੀ ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੋ ਢਾਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਇਕ ਬੋਹੜ ਜਿਹਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਟਾਹਣੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇਠ ਹਾੜਾਂ ਦੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਢਾਲਣ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਬੋਹੜ ਥੱਲੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਚਬੂਤਰੇ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਖੂਹ

ਵੀ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਨੈਜਵਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਟਿੰਡਾਂ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਪੱਕੀ ਖੇਲ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਲੀਆਂ ਲਈ, ਬੁੱਢੇ-ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਵਿਹਲੇ ਨੈਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇਹੋ ਥਾਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਅਖਬਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਸੁਟਵੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਅਡਰਾ ਈ ਰੰਗ ਜੰਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੱਝੇ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਛਿੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਬੂਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਬਿਨ ਮਹਿਫਲਾਂ ਸੁੰਨੀਆਂ ਸੁੰਨੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਹੀਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਕੀਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਹੀ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਲੰਘਦਾ ਹੋਊ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪੰਜ ਪੰਜ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬੁਲਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿੱਸੇ ਨਾ ਸੁਣੇ ਹੋਣ।

ਹੁਣ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਉਸ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੱਥ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨੇ ਐਮ.ਏ. ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਟਕੋਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਿਲਾਏ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਏ। ਕਦੇ ਉਹਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਉਹ ਭਰੀ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਫੇਲ ਸਕੇ, ਕਿਸੇ ਖ਼ਬਰ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਸਕੇ।

ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਹੇਰੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਉੱਤਰ ਗਏ ਸਨ।

ਬੇਹੜ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੀ ਵੱਧ ਕੇ ਮਿੱਠੂ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਹੱਟ ਤੱਕ ਅਪੜ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਲਿੰਬ ਪੇਚ ਕੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਚਬੂਤਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਇਕ ਫਟੀ ਜਿਹੀ ਦਰੀ ਸੁੱਟੀ ਰੱਖਦਾ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਭਾਈ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਉਹ ਉੱਠ ਬੈਠਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਈ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਨੜੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਈ ਲੇਟੇ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਹੱਟੀ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਭੁੱਲਿਆ ਚੁੱਕਿਆ ਗਾਹਕ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਦੇ ਹੀ ਉਹਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭੰਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਫੇਰ ਰੁਝੇਵਾਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਈ ਕੰਨ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ। "ਬਾਬੇ ਆਹ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਅੱਜ ਰੇਡੀਉ ਕੀ ਆਂਹਦਾ ਪਿਆ ਸੀ ?"

"ਨਾ ਬਈ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਘਰ ਮੈਂ ਤਾਂ। ਆਂਹਦਾ ਕੀ ਸੀ ?" ਚਿੱਟੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਖ਼ਬਰਾਂ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆਂ ? ਅੱਜ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ।"

"ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਬਸ ਘੁਲ ਹੀ ਕਰ ਗਿਆ ਮੈਂ ਤਾਂ। ਹਾਂ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਆਹਨਾਂ ਤੂੰ ?"

"ਅਖੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਚ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪਈ ਆ। ਧੜਾ ਧੜ ਲੋਕ ਮਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਲੱਖਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਅੱਗੇ ਇੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਨੇ ?"

"ਵਾਹ ਉਏ ਮਿੱਠੂ ਸੇਠਾ, ਇਹ ਕੋਈ ਤੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਈ ਖਬਰ ਲੱਗਦੀ ਆ। ਇਹ ਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅਖੀਰ ਦੀ ਛਿੜੀ ਆ ਤੇ ਚਲਦਾ ਜੂਨ ਦਾ ਅਖੀਰ, ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ।"

"ਫੇਰ ਬਣੂ ਕੀ ?" ਇਵੇਂ ਲੋਕ ਮਰੀ ਜਾਣਗੇ ?"

"ਬਣਨਾ ਹੋਰ ਕੀ ਏ ? ਅੱਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਫੇਰ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਲੋਕਾਂ ਪਿੱਛੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਟਣਾ।"

"ਹਲਾ ! ਹੋਇਆ ਕੀ ਸੀ ਉਥੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ?"

"ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਅਵਾਮੀ ਲੀਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਲੋਕਾਂ ਆਖਿਆ ਅਵਾਮੀ ਲੀਗ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪੇ ਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦਿਉ, ਪਰ ਯਾਰੀਆ ਆਖੇ ਭੁੱਟੇ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਗੱਲ ਟਾਲੀ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਧੇ ਰਾਹੇ ਆਵੇ ਹੀ ਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਹੀ ਹੱਥ ਲੱਗਦਾ ਵੇਖਿਆ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਆਹ ਕਹਾਣੀ ਆ ਸਾਰੀ।"

"ਪਹਿਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਆਂਹਦੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ? ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਬਹਾਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਨੇ।"

"ਓਏ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੰਗਦੇ ਨੇ ਆਪਾਂ ਵਾਂਗੂੰ, ਅੱਗੇ ਇਥੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਲੀਆਂ ਲੇਖਾਂ ਕਿੱਥੇ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਫੌਜੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਹੁੰਦੀ ਆ ਭਲਾ, ਨਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਹੱਕ, ਨਾ ਪਹਿਨਣਖਾਣ ਦਾ ਹੱਕ, ਗੁਲਾਮੀ ਏ ਗੁਲਾਮੀ, ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਇਕ ਦਿਨ।"

"ਹਾਂ ਜੀ ਤੇ ਇਹ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰਾ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਛੱਡੇ ਵੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ? ਚੂਹੀ ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਕੇ ਫੇਰ ਕਦੀ ਚੂਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਏ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਭਜਾਇਆ।"

"ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਂਅ ਤਾਂ ਸਿਆਸਤ ਆ। ਆਪਣੇ ਨਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਵੇਲੇ ਕੀ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ ? ਹੁਣ ਬਜਟ 'ਚ ਕੀ ਰੰਗ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਇਹ ਤੇ ਲੀਡਰ ਸਿਆਸਤਾਂ ਖੇਡਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।"

"ਹੂੰ...ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜੇ। ਆਂਹਦੇ ਤਬਾਹੀ ਬਲਾ ਮਚਾ ਰੱਖੀ ਆ ਸੌਹਰਿਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਈ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਲਗਦੀ ਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੀ ਹੈਗੀ। ਅੱਗੇ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਜੁਲਮ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ।"

"ਬਈ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਏ।"

"ਉੱਜ ਉਹ ਤੇ ਭਲਾ ਦੂਜਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁਝ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਸਾਲਾ। ਕਿਤੇ ਚੈਨ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ? ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਈ ਵੇਖ ਲੈ। ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਨਵੀਉਂ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਏ। ਨਵਾਂ ਹੀ ਉਠਿਆ, ਅਜ਼ਾਦ। ਆਪਣੀ ਅੱਡ ਹੀ ਡਾਂਗ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ।"

"ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਇਉਂ ਵੀ ਆ ਬਈ ਹੁਣ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਉਹਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨਗੇ।"

"ਉਏ ਐਵੇਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੁਣ ਆਇਆ ਤੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਇਹੋ ਭਕਾਈ ਫੇਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਹੋਰ ਇਹਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆ। ਇਉਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਛੱਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ।"

"ਪਿੰਡ ਤੇ ਹੁਣ ਸੌਹਰੇ ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਗਰ ਲਾ ਲਿਆ। ਕੀ ਬਾਜ਼ੀਗਰ, ਕੀ ਚੂਹੜੇ ਤੇ ਕੀ ਚਮਿਆਰ ਉਹਦੇ ਸਾਹ ਵਿਚ ਸਾਹ ਭਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਪੱਟੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੂ।"
 "ਉੱਜ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦਿਹਾੜੀ ਵਧਾ ਕੇ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਗਏ ਨੇ।" ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠਾ ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਵੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਿਆ ਸੀ।
 "ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੋਹਣੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲ।"

"ਉਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੋਈ ਜਬਰੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਨੀ ਆਂ। ਭਾਈਬੰਦੀ ਨਾਲ ਈ ਸਮਝਾਉਣਾ, ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਈ ਸਮਝਿਆ ਫੇਰ ਕੀ ਏ, ਕੰਮ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਰਨੇ ਨੇ।"
 "ਭਲਾਈ ਆ।"

"ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡਦੇ ਬਾਬਿਆ ! ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਤੇ ਤੂੰ ਨਿੱਤ ਈ ਪੜ੍ਹਦੈਂ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਚੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਕ 'ਭੂਮੀ ਮੱਲੇ ਅੰਦੋਲਨ'। ਆਖਦੇ ਨੇ ਉਦੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।"

"ਉਏ ਛੱਡਿਆ ਕਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ। ਜਿਹੜੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।"

"ਚੰਗਾ ਜੀ ! ਕੌਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਝਾਵੇ ?" ਨੈਜਵਾਨ ਨੇ ਸਿਰ ਝਟਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

"ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ ਸੇਕੀ ਜਾਣਗੇ। ਬੈਠ ਜਾਣ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਕੋਠੇ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ।"

"ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਹਰ ਕੰਮ ਲਈ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਏ। ਤੂੰ ਤੇ ਆਖਣਾ ਬਈ ਪੱਕੇ ਪਕਾਏ ਲੱਡੂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਿਨਾਂ ਕਦੇ ਕੁਝ ਖੱਟਿਆ ਤੂੰ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖੇਗਾ ਬਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਕੀ ਖੱਟ ਗਏ। ਜਾਨਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਵਾਈਆਂ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਆ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬੁੱਤ ਲੱਗਦੇ ਆ। ਇਹ ਹਾਰ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਇਹ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਸੌਹਰਾ, ਬਿਨਾਂ ਨਾਂ ਖਟੇ ਪੈਸਾ ਕੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ? ਲੋਕੀਂ ਕਦੇ ਪਟੇਲ ਤੇ ਬੋਸ ਵਰਗੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਜਾਣਗੇ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਬਾਬੇ।"

"ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਨਰੈਣ ਕੇ ਜੀਤੇ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਤੀਓ ਸੀ ਕੁਰਬਾਨੀ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਨਹੀਂ ਰੁਲਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਦਰ ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੇਕਰਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਜਿਹੇ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਲੀਡਰ ਬਣ ਕੇ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਖੂੰਜੇ ਲਾ ਤਾ। ਮੁੜ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਕੋਈ ? ਆਪੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਈ ਸਾਰੀ ਪਾਰਟੀ। ਅੱਧੇ ਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਮਰਾਈਆਂ ਮਾਰਾਂ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।"

"ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸੀ ਉਦੋਂ, ਨਾਲੇ ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਈ ਹੋਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ ਹੋਈ ਆ। ਗਰੀਬੀ ਪੈ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਗਈ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ। ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਅਖੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਡਾਕੇ ਹੀ ਮਾਰਨੇ ਨੇ।" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
 "ਛੱਡੋ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ। ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਖੇ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਬੀ.ਏ. ਕਰਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨ 'ਚ ਬੜਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ। ਪੜ੍ਹਨਾ ਅੱਗੇ ਉਹ ਚਾਰੇ ਪਰ ਸਾਲਾ ਪੈਸਾ ਪੱਲੇ ਨਾ। ਬੜਾ ਭੱਜਿਆ ਨੱਠਿਆ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਚਿੱਟਾ ਦੁੱਧ ਵਰਗਾ। ਨੈਕਰੀ ਸੌਹਰੀ, ਉਹ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਫੇਰ ਅਖੇ ਉਹਨੇ ਕਿਸ ਬਾਣੀਏ ਅੱਗੇ ਜਾ ਹਾੜੇ

ਵੀ ਕੱਢੇ। ਉਸ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਸੈਂਕੜੇ ਦਾ ਵਿਆਜ ਮੰਗਿਆ। ਹਾਰ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਈ ਫੜਿਆ। ਦੱਸ ਭਲਾ ਇਹਦੇ 'ਚ ਕਸੂਰ ਕੀਹਦਾ ਹੋਇਆ ? ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ?

"ਉਏ ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ-ਪਰ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਬਈ ਉਂਝ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰੀ ਜਾਉ ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਮਚਾਈ ਜਾਓ।"

"ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੈਂ ਆਹਨਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਕੁ ਏ ਬਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜੀਊਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਬਈ ਇਕ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ ਏ, ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਜੇਗਾ ਵੀ ਆ, ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਪਿਆ ਤਾਂ ਨਾ ਸੜਦਾ ਰਹੇ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਕਰ ਫਾਕੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿੱਤੇ ਤੇ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਕਾਲਜਾਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਫਿਕਰ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹੇ ਕੀ ਸਵਾਹ ? ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਲੂਣ ਮਲਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਬਈ ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕਿਤੇ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰ ਈ ਨਾ ਕੱਢੇ ਤੇ ਥੋਡੇ ਵਰਗੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਖੁਰੜੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੜੀਦੇ ਰਹਿਣ। ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਖੇਡਦੇ ਰਹੋ ਤੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਰਾਲੀਆਂ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਸਾਂਭਦਾ ਰਹਾਂ। ਸਿਰਫ ਇਸੇ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕਾਮੇ ਆਂ ਤੇ ਉਹ ਮਾਲਕ, ਨਾਲੇ ਆਖਦੇ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਹੈ ਫੇਰ ਮਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ, ਨਾਲੇ ਜਿਹੜਾ ਉਹਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਈ ਮਾਂ ਦਾ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਵਿਹਲੜ ਨਾਲ। ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੀ, ਅਸੀਂ ਮੰਨੀਏ ਭਾਵੇਂ ਨਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਬਾਬੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਭੁੱਖੇ ਕੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ, ਪਿੰਡ ਖਾਤਰ ਨੇ।"

"ਅਮੀਰੀ ਗਰੀਬੀ ਤਾਂ ਬਣੀ ਆਈ ਆ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਈ। ਕੋਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਬੀਮਾਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਫੈਲ ਗਈ ਕੋਈ।"

"ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਆ ਤੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਭੂਸਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈਨ ਨਾ ਚਾਰ ਦਾਣੇ, ਤੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਆਉਣੀਆਂ ਈ ਹੋਈਆਂ। ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਸੀਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ ਤੇ ਵੇਖੀਂ। ਪੰਜ ਸੌ 'ਚ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਈ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਓ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੱਲ ਲਾਹੁਣ ਨੂੰ। ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕੰਮ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਯਾਦ ਆ ਬੱਗੇ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਕੱਟ ਗਈ ਸੀ ਮਸ਼ੀਨ 'ਚ ਆ ਕੇ, ਵਿਚਾਰਾ ਮਾਂ ਬਾਰੂ ਸੀ-ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਸੀ, ਦੇ ਸੌ ਇਲਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤਰਥੱਲੀ ਨਾ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ। ਠੀਕ ਆ ਗੱਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ।" ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਹਿ ਕੇ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ,

"ਮੈਂ ਆਹਨਾਂ, ਜੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਸਭਾ ਹੋਰ ਕੱਢ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾ ਦੇਣਗੇ, ਵੇਖੀਂ ਅਜ਼ਾਦ ਨੂੰ।"

"ਹੋਰਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇੰਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਾਂਗਾ ਬਈ ਅਗਲੇ ਮੂਰ੍ਹੇ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਭੇਰਾ ਖ਼ਬਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ 'ਚ ਪਈ ਨਹੀਂ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਅੜਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣੇ। ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਪਲਦੀ ਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਕਰਨੀਆਂ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਤੇ ਐਸ਼ਾਂ ਲੁੱਟਣੀਆਂ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰਹਿਣਾ।" ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਪਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਾਬਿਆ ਇਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਕਤ 'ਚ ਫਿਰਦਾ ਹੋਵੇਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਘੇ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਬਾਬੇ ! ਪੂਰੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ, ਆਜ਼ਾਦ। ਕੁਝ ਯਾਦ ਰਿਹਾ ਤੈਨੂੰ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮਜ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਮਨਮਾਨੀ ਕਰ ਜਾਏ।

"ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਾਲੇ ਨਿੱਕਿਆ ! ਤੇਰੇ 'ਚ ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਟੱਪਦਾ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਵਾਲ ਕੋਈ ਯੁੱਧ 'ਚ ਸਫੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਦੱਸ ਬਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜਗੀਰ ਨੂੰ। ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਨਾ ਫੀਮ ਦਾ ਕੇਸ। ਕੀਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਝੂਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। "ਤੇ ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਕੱਖ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਝਗੜੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਨੇ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਜਥੇਬੰਦ ਈ ਕਦੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਉਬਲੇ ਨੇ। ਅੱਜ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਥ ਪਿਆ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਐਤਕੀਂ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲ ਗਈ ਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਬੱਸ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੇ, ਨਾ ਸਾਂਭੇ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।"

"ਅਗਲਾ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਾ ਲਊ।"

"ਬੁੜੇ ਦਾ ਈ ਰਾਜ ਆ ਬਾਬਿਆ ! ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਨੇ, ਤੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਗਿਆ। ਇਹ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲਿਆ ਸਮਝ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਜ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕਾਮਾ ਆ ਜਾਏ। ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਸਵਾਰਨੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਵੇਖੀਂ ਬਾਬੇ ਐਤਕੀਂ ਬਣਦਾ ਕੀ ਏ।" "ਚੰਗਾ ਚੱਲ ਛੱਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਬਈ ਆ ਜਿਹੜਾ ਤੂੰ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਇਹ ਵੀ ਪਾਰਟੀ 'ਚ ਰਲਿਐ ?"

ਜੇ ਰਲ ਗਿਆ ਫੇਰ ਕੀ ਗਊ ਮਰ ਗਈ। ਪਾਰਟੀ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕੰਜਰਖਾਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਨਾ ਤੀਵੀਆਂ ਕੱਢਦੀ ਵੇਚਦੀ ਏ। ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੇਧਨ ਦੇ ਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਬੈਚ ਬਣਾਏ ਨੇ। ਬਰਾਂਡੇ ਲਈ ਇੱਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਪਾਣੀ ਲਈ ਖੇਲ ਬਣਾਈ। ਸਕੂਲ ਅੱਪਗਰੇਡ ਕਰਾਇਆ। ਥੋੜੇ ਲਈ ਨਿੱਤ ਅਖ਼ਬਾਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ। ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਦੱਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ? ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਟਰੈਟਰਾਂ ਲਈ ਸਕਿਉਰਟੀਆਂ ਭਰਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਟਿਊਬਵੈਲ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਵੇਖੀਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਾਣੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਖਰੀਦੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦੇ ਓ, ਅੱਧੇ ਆੜੂਤੀਆਂ ਦੇ, ਅੱਧੇ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਫੇਰ ਮੀਂਹ ਕਈ ਦਾ ਡਰ-।"

"ਇਹ ਤੇ ਕੰਮ ਥੋੜੇ ਭਲਾ ਚੰਗੇ ਨੇ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ।"

"ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਣੀਆਂ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਸਤਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ।"

"ਹਾਂ ਤੇ ਫੇਰ-ਕਰਤਾਰ ਬਾਰੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।"

"ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਤੇ ਦਿੱਤਾ, ਉਸੇ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਬਣਿਆ। ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਣਾਏ ਨੇ ਸਾਰੇ ਉਹਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਕਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰਾ ? ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬੱਸ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਦੇ, ਤੂੰ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਜਾਏ। ਕਦੇ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਖੀਂ।"

"ਲੈ ਯਾਦ ਈ ਕੀਤਾ ਸੀ ਔਹ ਆਉਂਦਾ ਤੁਰਿਆ।" ਮਿੱਠੂ ਬਾਣੀਏ ਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਅੱਗ ਠੀਕ ਕਰਦਿਆਂ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਦੂਰੋਂ ਪੂਣੀ ਵਰਗੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਘੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਤੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਸਤ ਹੋ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਮਣ ਬੋਝ ਧੌਣ 'ਤੇ ਧਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਰੀਰ ਨਿਛਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਘੁਲ ਕੇ ਹਟੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਾਂਗ।

ਕਰਤਾਰ ਕੋਠੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਸ ਅੱਗੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਰੇਲੀਆਂ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਫੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਸੈਂਕੜੇ ਵੱਟਾਂ ਵਾਲੀ ਪੈਂਟ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਗੱਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬੁਲਾਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ।

ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੱਥ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸੱਥ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਉਹ ਸੱਪਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖੁੰਡਾਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਣ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ਖੁੰਡਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਣੀ ਤੇ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦੇ ਬੁੱਢੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵਿਅੰਗ ਕਸਦੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਜਾਂਦਾ।

ਸੱਥ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ।

ਨਿੱਤ ਵਾਂਗ ਫੇਰ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਵਿਅੰਗ ਉਹਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਕਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਉਹਦੇ ਕੰਨੀਂ ਆ ਪਏ।

ਆਹ ਚੱਜ ਕਰਦੇ ਆ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਪਾੜੇ। ਕਿੰਨੀ ਹਾਲੀਂ ਆਹ ਮੁੰਡਾ ਪਿਉ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਮਸਾਂ ਹੱਡ ਰੋਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸੰਵਾਰੀ ਸੀ-ਪਿਉ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮੁੰਡੇ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸ਼ਕੇ ਜਾਈਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਪਤਲੂਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਫਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ,

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੰਦਰੇ ਨੇ ਕੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੜ੍ਹੀ ਏ ? ਸਰਪੰਚ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਅਟਕ ਗਿਆ।"

ਉਹ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾਈ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਦੀ ਐਮ.ਏ. ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਸਸਤੀ ਸੀ। ਵੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਮਾਉਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਹਾਈ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਵਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੂਕ ਕੇ ਜੇ ਉਹ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਵਡਿੱਤਨ ਸੀ ?

ਅੱਜ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਈਆਂ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਰ ਉਠਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਪਰ ਹਾਲੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਕਦਮ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੜੀਸਦਾ ਉਹ ਘਰ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ।

6

ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਧਾ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। ਨਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਨਾ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਨਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਉਹ ਦਾ ਅੰਦਰ ਮਰ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਰਾਬਰ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਵੀ ਸੀ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਲ ਜੇ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਠੇਕਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਉਂਝ ਵੀ ਤੇ ਉਹ ਡੇਢ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਫਿਰਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਰਿਵਾਜ਼ ਈ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਉਹਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਵਕਤ ਤੇ ਘਰ ਖੇਟਾ ਪੈਸਾ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹਦੀ ਨਿਗਾਹ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਕਿੱਲਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀ। ਕਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਸਥ 'ਚ ਬੈਠੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੇ ਨਿਹੇਰੇ ਉੱਚੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਗੂੰਜਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅੱਗੇ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਸਾਂਝ ਮੁੱਕ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਹਿੱਕ ਦੜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉੱਛਲ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਉਹ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਚਦੀ ਕਿੱਲਾ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲੋਂ ਕਰਤਾਰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਯਾਦਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਨਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਈ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਖੇਤ ਦੇ ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਨਾਲ ਤੇ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਨਾਲ ਉਹਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ, ਦੁੱਪੜਾਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੌਣ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਭੇਰਾ ਟੁਕੜੇ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ, ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਭੰਨੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟੀਆਂ। ਉਸ ਯਾਦਾਂਭਰੀ ਰੰਗੀਲੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹ ਥਮਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ! ਹਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਵਿਕੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਘਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਅੱਲੇ ਸਨ ਫੇਰ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚੇੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇਕੋ ਕਿੱਲਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਭੇਣ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਨੇ

ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਾਈ ਸੀ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸਟਾਮ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਅੱਥਰੂ ਟੱਪਕੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਟੁੰਬਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਆਥਨ ਉਗਣ ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਆਖੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। "ਲੈ ਅੱਜ ਸਾਲਾ ਇਹ ਨੰਗ ਮੈਥੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਹ ਹਾਲੇ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਜਗ ਜਹਾਨ ਦੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਮਾ ਲੈ ਬੋਲ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਿਆ। ਓ ਮਾਲਕਾ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਵਖਤ ਨਾ ਪਾਈਂ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਵਿਖਾਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੇਹ ਤਾਂ ਨਾ ਨਕਾਰੀ ਕਰਿਆ ਕਰ।" ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਝੂਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਕਦੇ ਭੁੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੱਕਦਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਆਸ ਟਿਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। "ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਹਨੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਨੇਰ ਛਾ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ।" ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਓਪਰੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ 'ਚ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਟਿਕਾਨ ਲਈ ਜਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਖੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੇਗਾ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਘੁਕਰ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ, ਹਰ ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਦਾਇਆਂ ਨਾਲ ਕੋਠੇ ਭਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੱਕ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਆਪਣੀ ਸੱਧਰ ਨੂੰ ਅਧੂਰਿਆਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦੀ ਝਾਕੀ, ਗਲੇ ਭਰੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਗੱਡੇ ਦੀ ਲੀਹ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਕੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਮਜਬੂਰਨ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਚੱਕਰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਹਟਕੇਰੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਥਮਾਏ ਤੋਂ ਥਮ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਉੱਧਰ ਵੱਲ ਚੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰ ਸਕਿਆ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਛੱਤੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਸੀ। ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਡੰਗਰਾਂ ਲਈ ਬਰਾਂਡਾ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਦੋ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ। ਭੇਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰਿੜ ਰਿੜ ਕੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਵਿਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਵਾਰ ਡਿੱਗਣਾ। ਕਦੇ ਰੋਣਾ, ਕਦੇ ਹੱਸਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਦੌੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਕੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਾੜਾ ਮੇਟਾ ਭੱਜਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ। ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਰੀਸੇ ਉਹਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਖੁਰਪਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾੜਿਆ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਹੀ। ਪਰ ਕਦੇ ਇਹਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਠੇਕਰ ਖਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਗਿਰਨਾ

ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਕੂਲੇ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਸਮੇਟ ਲੈਣਾ। ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਸਾਬਣ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਰੇਤਾ ਮਲਿਆ ਸੀ। ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਮਣ ਮਣ ਰੇਤੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੋਦੇ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕੂਕ ਕੂਕ ਆਖਦੇ ਹੋਣ, "ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਚੈਨ ਕਿਵੇਂ ਪਾਏਗਾ ?" ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੜ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਤਾਅਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇਗਾ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ। ਸਕੂਲੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸੈਕੜੇ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ 'ਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਨਾ, ਇਕ ਦੇ ਫਟੀਆਂ ਜੜਨੀਆਂ ਤੇ ਬਸਤਾ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨੱਠ ਪੈਣਾ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਖੇਤ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਡਰ ਪੈ ਜਾਣਾ ਉਹਨੇ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਵਾੜ ਟੱਪ ਕੇ ਖੇਤ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਟਾਹਲੀ ਹੇਠ ਜਾ ਬੈਠਣਾ। ਬਸਤਾ ਸਿਰ ਥੱਲੇ, ਫੱਟੀ ਖੇਲ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਢਾਲ ਛੱਡਣੇ। ਖਬਰੇ ਕਿਉਂ ਉਦੋਂ ਉਹ ਇੰਨਾ ਲੜਾਕਾ ਤੇ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੇ ਉਹ ਫਿਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਖੇਤੇ ਵਾਂਗ। ਇਕ ਦੇ ਦਿਨ ਖੇਤ ਵਿਚ ਦਰੱਖਤਾਂ ਹੇਠਾਂ, ਫਸਲਾਂ ਵਿਚ ਈ ਗੁਜ਼ਾਰ ਆਉਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਘਰ ਰਹਿ ਜਾਣਾ। ਜਦੋਂ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸਕੂਲ 'ਚ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦਰੱਖਤ ਲਿਆ ਕੇ ਲਾਏ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਰੱਖਤ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਗ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਿੱਤ ਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਣਾ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟਦੇ ਫਿਰਨਾ। 'ਕਿਸੇ ਬੰਨਿਉਂ ਨਿੰਮ ਖੇਦ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਬੋਹੜ। ਇਕ ਦੇ ਵਾਰ ਤੇ ਉਹਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਜਾ ਡਾਕਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਰੱਖਤ ਹੀ ਦਰੱਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣੇ। ਕਿਸੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਸ ਦੁਆਲੇ ਗਮਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਬਾਲਟੀ ਪਾਈ ਦੀ ਲਿਆ ਸੁੱਟੀ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਉਹਦੇ ਦਰੱਖਤ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਆਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਪਏ ਛਾਲੇ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਟਸਕਦੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਕਿੰਨੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਧਰ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਾਮਨਾਂ ਵਿਚ ਚੈਕੜੀਆਂ ਭਰ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੱਟੀ ਤੇ ਬਸਤੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਰਛੱਤੀ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ। ਅਗਲੇ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣਾ, ਡੰਗਰ ਖੇਲ੍ਹਣੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰਨਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਐਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਕੀ ਲੈਣਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ। ਐਵੇਂ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਖਾਈ ਜਾਓ। ਜਿੰਨਾ ਮਜ਼ਾ ਡੰਗਰ ਚਾਰ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਲਾਡ ਲੜਾ ਕੇ ਆਉਂਦੈ, ਓਨਾ ਇਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ ! ਦੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਹੋਣੇ। ਖੇਡਣ ਲਈ ਕੈਡੀਆਂ

ਦੀ ਜੇਬ ਭਰ ਲੈਣੀ, ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਟਲੀਆਂ ਪਾ ਲੈਣੀਆਂ, ਇਕ ਹੱਥ 'ਚ ਪਾਣੀ ਖਾਤਰ ਡੱਬਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ 'ਚ ਡਾਂਗ ਫੜ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਨਿਕਲ ਜਾਓ, ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਘਰ ਵੜੋ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਟੱਲੀ ਮਾਰਨੀ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਖਾਉਣੀਆਂ ਨੇ। ਕਦੇ ਮੱਝ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੱਟੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਪਏ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੱਟੀ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰੀਂ ਮੱਝਾਂ ਟੋਭੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਾੜੀਆਂ ਆਪ ਨੁੱਕਰ ਉਤੇ ਲੱਗੀ ਨਿੰਮ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਝੰਮਣ ਬੈਠ ਜਾਣਾ। ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਟੋਭੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਨਾ। ਨਾਲੇ ਕੁੱਦਦੇ ਫਿਰਨਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਨੁਹਾਉਂਦੇ ਫਿਰਨਾ। ਕਦੇ ਮੱਝ ਦੀ ਪੂਛ ਫੜ ਕੇ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰਨੀ। ਕਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਦੂਜੀ ਨੁੱਕਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਣਾ। ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾ ਲੈਣੀਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ੇ ਲੁੱਟਣੇ। ਫੇਰ ਨਿਕਲਣਾ ਤੇ ਕੈਡੀਆਂ ਖੇਡਣ ਬੈਠ ਜਾਣਾ। ਕਦੇ ਕਾਟੋਆਂ ਪਿੱਛੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿੰਮ ਤੇ ਟਪੋਸੀਆਂ ਮਾਰਨ ਬਹਿ ਜਾਣਾ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਖੈਬੜ ਪੈਂਦੇ। ਇਕ ਦੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੁੱਪੜਾਂ ਕੱਢਦੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਤਾਰਨੇ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਝੱਟ ਕੁ ਬਾਅਦ ਈ ਮੰਨ-ਮਨਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਾਮਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਢਾਲ ਕੇ ਪਸ਼ੂ ਟੋਭੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣੇ ਤੇ ਪਿੱਠਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਣਾ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਘਾਹ 'ਚ ਮੂੰਹ ਮਾਰਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਵਾੜਨਾ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲਣਾ ਤੇ ਡੁੱਬਦੀ ਨਾਲ ਘਰੇ ਵੜਨਾ ਉਹਦਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਨਿਯਮ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਖਬਰੇ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਜਿੱਦੀ ਵੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।

"ਉਹ ਮਹਿੰਦਾ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਜੀਤਾ ਵੀ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦਾ, ਨਿੰਦਾ ਵੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦਾ। ਹੈਂ ਬਾਪੂ ? ਮੈਂ ਵੀ ਡੰਗਰ ਈ ਚਾਰ ਲਿਆਇਆ ਕਰੂੰ....।"

ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਦਾ ਕੰਮ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਹਾਂ ਮਰ ਦਿੰਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਹਦਾ ਕੰਨ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾ ਆਉਂਦਾ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਭੁਸ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰੋਕਿਆਂ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕਦਾ। ਨਾ ਕਦੇ ਸਕੂਲੋਂ ਭੱਜਣਾ, ਨਾ ਕੰਮੋਂ ਟਲਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਬਸਤੇ ਨੂੰ ਪਰਛੱਤੀ 'ਤੇ ਟੰਗਣਾ। ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਣ ਲਈ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਿਆ। ਖਬਰੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਟਰ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਆਈ ਇਕ ਮਾਸਟਰਾਨੀ ਨੇ ਉਹ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮਿਠਾਸ ਉਹਨੂੰ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹਦੀ ਕੁਰਸੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਹ ਕਈ ਕਈ ਬਹਾਨੇ ਘੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਜੇ ਉਹ ਮਾੜੀ ਮੇਟੀ ਯੂ ਘੜੀਸ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਭੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਹਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਦੌੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਸਟਰਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਮੇਰੇ ਵਿਚੋਂ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਜਵਾਬ ਉਹ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦਾ ਮਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਗੁੱਡ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨੇ 'ਓ ਆ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਨਵਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਨ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਚਿੜੀਆਂ ਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਸਕੂਲੋਂ ਆਉਣ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਬਸਤਾ ਤੇ ਫੱਟੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟਾਹਲੀ ਹੇਠ ਬੈਠ ਜਾਣਾ। ਕਦੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਸਵਾਲ ਕੱਢਣ ਡਰਿ ਗਿਆ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਾਸਟਰਨੀ ਦੀ ਮਧੁਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ, ਫੇਰ ਭੱਜਿਆ ਭੱਜਿਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਨੱਠ ਪੈਂਦਾ, ਕਦੇ ਹਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਪਿਉ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਦਾ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਹਦਾ ਕਰਤਾਰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ। ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਟੇ ਰਟਾਏ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਸਟਰਨੀ ਨੂੰ ਜਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਮਾਸਟਰਨੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਸ਼ਾਬਾਸ਼' ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਲਈ ਇਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ। ਇਹੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਟਾਹਲੀਆਂ ਹੇਠ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਭੱਜਾ ਭੱਜਾ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ :

"ਬਾਪੂ ! ਭੈਣ ਜੀ ਨੇ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਆ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।"

"ਅੱਛਾ !"

"ਆਹੋ....ਬਾਪੂ ਆਂਹਦੀ ਸੀ ਤੂੰ ਮਨੀਟਰ ਬਣ ਗਿਆਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਕਢਾਇਆ ਕਰੂੰਗਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਬਕ ਸੁਣਿਆ ਕਰੂੰ ਸਭ ਦੇ।" ਉਹਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਫੇਰ ਆਖਦਾ।

"ਬੱਲੇ ਉਏ ਮੇਰਿਆ ਸ਼ੇਰਾ, ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਨਰਮਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਨਵੇਂ ਲੀੜੇ ਸਵਾ ਦਊ ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ। ਬੱਸ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਲਾ ਦੇ ਗੋਡੀਆਂ।" ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਿਚੋ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਆਖਦਾ।

"ਵੇਖੀਂ ਬਾਪੂ ਇਹ ਭੈਣ ਜੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੁੱਟਦੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਕੁੱਟਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।"

"ਕੇਈ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰ ਜੀ ਲਾ ਕੇ ਫੇਰ ਕਾਹਨੂੰ ਕੇਈ ਕੁਝ...।

ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਕੁੱਟਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ ਹੁੰਦਾ।"

ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਇਨਟਰੈਸਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਟਾਹਲੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਕੂਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਰਲੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿੰਦੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆ ਬਹਿੰਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਮਾਸਟਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰੋਹਬ ਝਾੜ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਨਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਡੇਢ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਫਿਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਬੋਝ ਤੇ ਬੇ-ਮਤਲਬੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਹਲੀਆਂ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਜੇ ਖੇਤ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਟਾਹਲੀਆਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਨਾ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਡੰਗਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਪੱਕੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਲਾਸਾਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਆਮ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਾਸ ਹੋਈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖੇਤ ਉਹਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁੱਕੀ ਨਿੰਮਾਂ ਹੇਠ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਸਿਆਲ ਖਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਟਾਂ 'ਤੇ। ਬੱਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਜਿਥੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ।

"ਤੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਕਰ ਬੱਸ ਦੱਬ ਕੇ। ਕੰਮ ਮੈਂ ਆਪੇ ਕਰੂੰ, ਤੂੰ ਨਾ ਫਿਕਰ ਕਰਿਆ ਕਰ।" ਅਕਸਰ ਉਹ ਆਖਦਾ।

ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸ ਤੇ ਚਿੜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਗਰਾਤੇ ਕੱਟਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮਸਾਂ ਈ ਪਾਸ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਬੱਡੀਆਂ ਖੇਡ ਕੇ ਫੇਰ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਧੂਈਆਂ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਦਿਨ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਤੋਂ ਵਧ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਂਜ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਜਿਹੜਾ ਦਸ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਬੈਠੇ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤੇ ਉਹਦਾ ਨੱਕੀ ਹੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਜਵਾਨੀ ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ 'ਤੇ ਰੰਗ ਖਿੜਾਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਇਕ ਕਿਆਰੇ ਜਿੰਨਾ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੁਡਾ ਕੇ ਪੋਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਭਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸ਼ਰਤਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਅਜਮਾਈ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਖੇਡ 'ਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। "ਸੈਹਰੀਏ, ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਅੰਦਰ ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਜਾਊ ?" ਕਦੇ ਕਦੇ ਜੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਜਦਾ। ਉਹਨੇ ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਕੀ ਰੰਗ ਖਿਲਾਏ ਹੋਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ।

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਕਤ ਉਹਨੇ ਐਸ਼ੇ-ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਐਸ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਧਾਰ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮਾਨਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਮਿੰਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵਟ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਉਹ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਈ ਉਹ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਫੇਰ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੀਆਂ। ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਉਹ ਕਦੇ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਏ। ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਤੇ ਮਾਰ ਪਵਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਮਡ ਉਮਡ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਦੂਜਾ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਤਰੀਫਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਕਦੇ ਮਿੰਦੇ ਕੋਈ ਮਾਰ, ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਇਹ

ਸਭ ਉਸ ਲਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਦੀ ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਿੰਦੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਉਹਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਬਜੈਕਟ ਵਿਚੋਂ ਉਹਦੇ ਨੰਬਰ ਚੰਗੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਘਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਭੇਰਾ ਗ਼ਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਖ਼ਬਰੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਤੇ ਮਿੰਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਪਿਆਰ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਚੰਦਰੀ ਜਵਾਨੀ ਘੁੰਮ ਘੁਮਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਕੱਠੇ ਸਕੂਲ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਤਾਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਚਿੜ ਜਾਂਦੇ। ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦੇ ਖੇਡਦੇ, ਇਕੋ ਥਾਵੇਂ ਸੌਂਦੇ ਸੌਂਦੇ, ਹੁਣ ਉਹ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਤੇ ਵੀ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ।

"ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਿਆਣੇ ਨਹੀਂ...ਲੋਕ ਸੌ ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ-ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਥੋੜਾ ਕੋਈ ਫੜ ਲਊ...ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ-ਪਣ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭੇਰਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਨਾ ਸਹੀ। ਕਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਕਤ ਕੱਢ ਲੈਣਾ ਤੇ ਕਦੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਈ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਬਣੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਹੜ ਵੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਕ ਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਭੇਰਾ ਦਿਨ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਉਹਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਚੱਕਰ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਕਰਤਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਉਹਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਉਥੇ ਚੱਕਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੂਟਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਬੈਠਣਾ, ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸੁੱਟਣੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ, ਕਦੀ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਹਾਸੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮਟਕਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੋਸੇ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹਨੂੰ ਟੁੰਬਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ? ਮਿੰਦੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਰਟੇ ਰਟਾਏ ਸ਼ਬਦ ਕਿਧਰੇ ਰੁਲ ਖੁਲ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਉਹ ਮਿੰਦੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਰ ਨੱਸ ਜਾਏ। ਜਿੱਥੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖੋਹਿਆ ਰਹੇ। ਮਿੰਦੇ ਉਤੇ ਚੰਦਰੀ ਜਵਾਨੀ ਨੇ ਰੰਗ ਵੀ ਅੱਡਰੇ ਹੀ ਖਿੰਡਾਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਸੀ, ਆਕਰਸ਼ਨ ਸੀ ਤੇ ਦਿਲ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼। ਉਸ ਦੇ ਲੰਬੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਾਵਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਮੀ ਲਿਟਾਂ ਵਿਚ ਕੰਘੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਿੰਦੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਕਰੇਲਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਭੁਲੇਖੇ ਭੇਰਾ ਸੁਰਮਾ ਪਾ ਲੈਂਦੀ, ਉਹ ਸੋਚਣੇ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਏ ਮਿੰਦੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲਤਾ ਸੀ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹਦੇ ਹੇਠ ਮਿੰਦੇ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ

ਤੜਫ ਉਠਦੇ। ਮਿੰਦੇ ਦਾ ਸਡੌਲ ਸਰੀਰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਖੋਹ ਜਾਂਦਾ। ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਖੋਹਿਆ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਬਹਿੰਦਾ-ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਬਿਤਾ ਛੱਡਦਾ।

ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਸੁੱਟ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹਦਾ ਮਨ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਭੜਕ ਉੱਠਦਾ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਬੋਹੜ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ-ਕਲੋਲਾਂ ਮਘਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛਣ ਕੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਹਦੀ ਮਿੰਦੇ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਵਰਗੀ ਪਰੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਲੇਰੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਰਦਾ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉੱਕਰੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਖੋਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਮਿੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਆਪੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਮਿੰਦੇ ਸਮਾ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹਨੂੰ ਮਿੰਦੇ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮਿੰਦੇ ਹੀ ਮਿੰਦੇ, 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਬੇ-ਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ, ਕੀ ਪਤਾ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਜਾਗ ਹੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ-ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈਂਦਾ, "ਤੂੰ ਬੜਾ ਸੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆਂ ਕਰਤਾਰ।" ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਆਖਦਾ। ਉਹ ਸੁਸਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਿੰਦੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭੇਰਾ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੇ-ਵਫਾਈ ਕਰੂ ਵੀ ਤੇ ਕਿਸ ਲਾਲਚ 'ਚ ?

ਕਰਤਾਰ ਸਹਿਰ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ....ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ। ਮਿੰਦੇ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਉਦਾਸ ਵੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਯਕੀਨ ਸੀ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਪਿਆਰ ਜੋੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਲ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਮਿੰਦੇ ਦਾ ਦਿਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹ 'ਹਾਂ, ਹਾਂ' ਆਖਦਾ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਜੋੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਬਦਨਾਮ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਟੇਰੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਟਕੋਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧੱਕੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਜੁਮੇਵਾਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤ। ਮਿੰਦੇ ਦਾ ਵੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖੇਤ ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਸੀ। ਇਥੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚੱਕਰ ਨਾ ਵੱਜਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਦੇ ਸੇਕ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚੀ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਵੇਚਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਮਣ ਦੇ ਮਣ ਦਾਣੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਪਏ ਨੂੰ ਕੰਬਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੈਕਰੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਉ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੀ ਗਠੜੀ, ਸੱਪ ਤੇ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਹੜੀ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਕਲੰਕੀ।

ਝੱਟ ਕੁ ਬਾਅਦ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਛੱਡੇ। ਆਪਣੀ ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿੱਚੂ ਸੋਚਣੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਗਿਲਾਨੀ ਜਿਹੀ ਆਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਹੇਰੇ ਆਪੇ ਤਰੀਫਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਪੰਜ ਦੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਜਾਉ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਰੋਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣ ਗਿਆ ਫੇਰ ਤੇ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੀ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਜਾਉ। ਖ਼ਬਰੇ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਗੋੜਾ ਲੱਗਿਆ ਕਰੂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਕਰੂੰ ਮੁੜ ਫੇਰ ਉਹੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਨੱਸ ਜਾਉ, ਫੇਰ ਖਰੀਦੀ ਜਾਉ।

ਨਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬੋਚ ਲਿਆ। ਸਾਹੇ-ਸਾਹ ਉਹ ਉੱਠ ਤੁਰਿਆ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਦਲੀਜਾਂ ਵਿਚ ਖੜੀ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਬੇ-ਤਹਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਇਕ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਬਾਰੋਂ ਫੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਡੱਕ ਦੇਵੇ ਪਰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਹਾਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਉਹਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਦਿਲ ਮਸੋਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ।

"ਚੰਦਰਾ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਹੀ ਤੁਰ ਗਿਆ।" ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਉਹਨੇ ਇੰਨਾ ਸੋਚ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਵਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਜੇ ਚੰਦਰੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਉ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੂੰਹਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੇ ਨਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਡੱਕੇ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਰੁਕੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ।

7

ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਧਾ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਕਿੱਲਾ ਨਿਰੰਜਨ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸਰਦਾ ਪੁਜਦਾ ਘਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖਰੀਦ ਵੀ ਝੱਟ ਵਿਚ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸੁਸਤ ਚਾਲੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਿਲ ਕਟੂੰ ਕਟੂੰ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਗਲਾ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਘਰੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੀਣ ਲਈ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਵਧਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬੇ-ਰੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਟਾਕ ਦੇਣੇ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਉਹ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਲੀ ਦਾ ਮੋੜ ਮੁੜ ਕੇ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦਰੀ ਵਿਛਾਈ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਇੰਨੇ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚ ਤੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।" ਸੋਚਦਾ ਉਹ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ।
 "ਚਲੋ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੇਠ ਖੇਤ ਵਿਚ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਆਵਾਂ....ਫੇਰ ਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੋ ਈ
 ਜਾਣਾ।" ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਖੇਤ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ।

ਸੂਏ ਦੀ ਪਟੜੀ ਪਟੜੀ ਪੈ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਪਹੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦੋ ਖੇਤ ਲੰਘ ਕੇ
 ਉਹਦਾ ਖੇਤ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਖੇਤ ਵਿਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਦਾ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕੀਤਾ।
 ਵਾੜ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਸੱਜੀ ਨੁੱਕਰੇ ਲੱਗੀ 'ਰੂੜੀ' ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਇਕ ਦਮ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਥਮ ਗਏ।
 ਰੂੜੀ ਦਾ ਕੂੜਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬਿੱਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਢੇਰ ਪਏ ਰੁਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਮੁਰਗਿਆਂ
 ਨੇ ਕੱਖ ਕੰਡਾ ਖਿੰਡਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦਮ ਭਿੰਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹਦਾ ਪਿਉ
 ਇਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਲਈ ਤਉੜੇ ਦਬਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰੂੜੀ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਅੱਡਰੀ ਈ ਟੋਹਰ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ
 ਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ,

"ਸਰਦਾਰਾ ਰੂੜੀ ਜਿਹੜੀ ਇਵੇਂ ਸੰਵਾਰ ਸੰਵਾਰ ਰੱਖੀ ਆ ਕੋਈ ਖੈਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ।"

"ਭੇਰਾ ਮਾਸਾ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਸਾਰੇ ਲਈ ਕੱਢ ਲਈਦੀ ਏ-ਹੋਰ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈਗਾ।" ਉਹਦਾ
 ਪਿਉ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦਾ।

"ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ, ਪਹਿਲੇ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨੁਹਾਰ ਕਿਵੇਂ
 ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਬਦਲਈ ਈ ਹੋਈ।" ਸੋਚਦਾ ਸੋਚਦਾ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੁਰ
 ਪਿਆ।

ਵੀਹ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੀ ਇਕ ਡੰਡੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਠੇ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਇੰਨਾ ਪੈਂਡਾ ਸਕਿੰਟੀਂ ਮੁਕਾ
 ਲਿਆ।

ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲਾ ਕੋਠਾ ਢਹਿ ਕੇ ਖੰਡਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ਤੀਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਾਲਿਉਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹੇਠਾਂ
 ਲਮਕ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕੜੇ ਦੀਆਂ ਤੀਲਾਂ ਇਵੇਂ ਬਿੱਖਰੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝਾਟਾ
 ਸਿਆਪਾ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਨੇ ਝੱਥਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਖ
 ਭਾਲ ਵੀ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਆਪਾ ਹੀ ਮਿਟਾਣਾ ਹੋਇਆ।

ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੀ ਖੁਰਲੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ਦਰਜਨ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਬਰਾਂਡਾ ਚਹਿਕ
 ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕੁੱਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘੁਰਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿੱਲਿਆਂ ਤੇ ਸਿਉਂਕ ਇਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰ ਨਾ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚ
 ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਬੁੱਤ ਬਣਿਆ ਖੰਡਰਨੁਮਾ
 ਘਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਜੋਰ ਜੋਰ ਦੀ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ
 ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਧਾ ਉਹ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ
 ਕਾਲੀ ਕੁੱਤੀ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਈ। ਚਹਿਕਦੇ ਕਬੂਤਰ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਏ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ

ਕਿਰਨਾਂ ਟੇਢੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਦਬੋ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਨੱਕ ਅੰਦਰ ਘੁਸਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਰੁਮਾਲ ਲਈ ਜੇਬ ਵੱਲ ਵਧੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਉਹਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਇਕ ਦੇ ਮਿੰਟ ਮੇਨ ਧਾਰੀ ਰਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨੇ ਪਿੱਠ ਭਵਾ ਲਈ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਹਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖੱਬੀ ਨੁੱਕਰੇ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਇਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਲੈਂਪ ਨਾਲ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉਧਰੋਂ ਨਿਗਾਹ ਹਟਾ ਲਈ। ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਰੰਗ ਵਿਖਾਏ ਸਨ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਿਆਂ ਭਕੁਨਿਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਨੇਬਤ ਨਾ ਆਉਂਦੀ।

ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਵੀਰਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਈਂ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਕੱਢ ਕੱਢ ਉਨ੍ਹਾਂ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖੜੋਤਾ। ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਰ ਵਾਲਾ ਜਿੰਦਰਾ ਵੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਜੰਦਰਾ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਲ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਧ ਟੁੱਟਿਆ ਜਿਹਾ ਖੁਰਪਾ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕ ਸੁਕ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਟੁੱਟੇ ਫੱਟੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਹ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕਾਬੂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹੰਝੂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। "ਬਾਪੂ...ਬਾਪੂ...!" ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੱਖ ਥਮਾਏ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹਦਾ ਰੋਣ ਨਾ ਥੱਮਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹਨੇ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੰਡਮ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿਚ ਡੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੱਟੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਬਲਦਾਂ ਮਗਰ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਖੁਰਪਾ ਫੜ ਕੇ ਗੋਡੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਦੇ ਸਨਾਟਿਆਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਪਾਣੀ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਿੜ ਵਿਚ ਮੰਜਾ ਡਾਹੀ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ, ਪਿਉ ਮੰਜੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਖੰਘ ਨਾਲ ਕੁਰਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਗਰਦ ਨਾਲ ਭਰੇ ਕਿਸੇ ਟੁੱਟੇ ਸੰਦ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਣ ਭਰਦਾ....ਨਾਲੇ ਹਟਕੇਰੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾਲੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਕੋਠਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਬੱਡੀ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗਿਠ ਗਿਠ ਘਾਹ ਉੱਗ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਮਹਿਫਲਾਂ ਜੰਮਦੀਆਂ ਸਨ। ਚੀਕ-ਚਿਆੜਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹੋ ਥਾਂ ਇਕ ਵੀਰਾਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁੱਕ ਕੇ ਟੁੰਡ-ਮਰੁੰਡ ਬਣੇ ਰੁੱਖ ਹੋਠਾਂ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਨੇ ਬੇਹੜ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨੇ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਈ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਲੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਤਣੇ ਨੇ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸੁੱਕ ਕੇ ਝੜ ਗਏ। ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਵੀ

ਪੰਛੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਨਿਭਾਇਆ। ਸੈਂਕੜੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਕਿਧਰੇ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੇ ਇਕ ਅੱਧ ਗਿਰਝ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਸ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਜਿਵੇਂ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਮਿੰਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਤੇ ਢੇਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਮਿੰਦੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਸੋਹਾਂ ਖਾਂਦੀ ਖਾਂਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡੋਲੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ।

"ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੀਂ...ਘਰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਾ ਚੱਲਿਆ...ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖੀਂ...ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰੇਲੀਂ।" ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨੀਆਂ ਕੁ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਗਈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਕੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਸੀ ? ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਰੇ ਸੁਣੇ ਉਹਨੇ ਬਾਹਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੱਥ ਉਠਿਆ। ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਮਾਰ ਦੇਹਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਥੰਮ ਗਏ ਸਨ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਕਦੇ ਮਿੰਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਭੁਲਾਇਆਂ ਭੁੱਲ ਵੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਜਾਂ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅਕਸ਼ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਉੱਕਰ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਵੀ ਹਉਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਦੇ ਮਿੰਦੇ ਤੇ, ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਉਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਖੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਮਜ਼ਾਲ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹੋ ਦੁੱਖ ਸੀ, ਗ਼ਮ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਿੰਦੇ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਇਸ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਲਾ ਬਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਬੋਹੜ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਰੁਦਨ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਬੋਹੜ ਨੇ ਵੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਰ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਝਾੜ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਟੁੰਡਮਰੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਵਫਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

"ਕਿਉਂ ਖਾਹ-ਮ-ਖਾਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਖਾਤਰ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਕ ਤਰਫਾ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਕੰਮ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹਦੇ ਕਿੱਸੇ ਘਰ ਘਰ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਰੇਲਾਂਗਾ। ਅੱਗੋਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਰੂੰ।" ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਦਰੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਉੱਠ ਖੜਿਆ। ਲਿੱਬੜੀ ਪੈਂਟ ਝਾੜੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਉੱਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਦਬਾ ਦਬ ਕਬੱਡੀ ਵਾਲਾ ਮੈਦਾਨ ਲੰਘਿਆ, ਕੋਠੇ ਲੰਘੇ ਤੇ ਰੂੜੀ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾੜ ਟੱਪ ਲਈ ਅਤੇ ਪਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਖਾਂ ਰੋਹ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਕਰਕੇ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਸੋਜ ਛਾ ਗਈ ਸੀ।

ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਆਪਣਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਹ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਪੰਚਾਇਤ ਉੱਠ ਤੁਰ ਗਈ ਸੀ। ਨਿਰੰਜਨ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰਾ ਕੇ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਰੁਪਏ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ਜ਼ਮੀਨ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨੇ 'ਸੀ' ਨਾ ਕੀਤੀ। ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵੱਲ ਦਾ ਰੁਖ ਕੀਤਾ।

"ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਸੀ।" ਕੋਠੀਉਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ।

"ਮੈਂ ਤੇ ਆਪ ਆ ਗਿਆਂ ਫੇਰ।"

"ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਮੈਂ। ਚੀਫ਼ ਤੇ ਆਪਣਾ ਲੰਗੋਟੀਆ ਯਾਰ ਈ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਪਰਮੇਸ਼ਨ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਸਾਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਉ। ਗੈਰਜ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕਾਰ ਵੱਲ ਮੁੜਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਕਾਰ ਦੀ ਤਾਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਉਹ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਕਾਰ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

8

ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ 'ਨਿਊ ਹੋਟਲ' ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਦੁਲਹਨ ਵਾਂਗ ਸਜੀ ਖੜੋਤੀ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਚੌਰਸ ਖਾਨੇ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਫੱਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਟਾਪ 'ਤੇ 'ਨਿਊ ਹੋਟਲ' ਦੇ ਬੋਰਡ ਵਿਚੋਂ ਬਿੰਦੇ-ਝੱਟੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਝਮ-ਝਮ ਪਈਆਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੋਰਡ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ ਪੰਜ ਬਲਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਲਾਲ, ਪੀਲੀ ਤੇ ਸਫੈਦ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਿਕਸ ਹੋ ਕੇ ਗਿਰਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਅੱਡਰਾ ਈ ਨਿਖਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਣੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਤੇ ਗਿਲਾਸ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਤ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਠ ਵੱਜ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਕਾਰ 'ਨਿਊ ਹੋਟਲ' ਦੇ ਗੈਰਜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੁਕੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਪਰਦਾ ਹਟਾਇਆ। ਗੈਰਜ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਮਕਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ, ਟੈਕਸੀਆਂ ਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ। ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਨੇ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਲੀਆਂ ਅੰਦਰ।

"ਹੈਲੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ....ਆਜ ਤੇ ਬੜੇ ਦਿਨੋਂ ਕੇ ਪਛਚਾਤ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਆਪ ਨੇ।" ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਆਏ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਤੇੜਿਆ।

"ਨਹੀਂ ਤੇ....ਹਾਲੇ ਪਰਸੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਥੇ ਸਾਂ....ਤੇ ਅੱਜ ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ-ਜੇ ਕੰਮ ਬਣਾਏਂਗਾ ਤਾਂ....।" ਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਲਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹੇਠ ਫਰਕੇ। ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜੇ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਬੈਗ ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਮਕਾ ਲਿਆ ਸੀ।

"ਤੇ ਯਿਹ ਬਾਤ ਹੈ ਪਰਸੋਂ ਮੈਂ ਯਹਾਂ ਨਹੀਂ ਥਾ...ਔਰ ਸਾਹਿਬ-ਹੋਟਲ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ਜਬ ਚਾਰੋਂ ਪਧਾਰ ਸਕਤੇ ਹੈਂ-।"

"ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਨੱਚਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਟਪਕਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਬਨਾਉਟੀ-ਪਨ ਦੀ ਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵੇ ਖਾਤਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

"ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਫੇਰ ?"

"ਕਿ੍ਪਾ ਹੈ ਸਾਹਬ ਆਪ ਕੀ।" ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਫੇਲਿਆ ਲੋੜੀਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਘਰ ਆਟਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਧੇਲਾ। ਆਖਣ ਨੂੰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਮੈਨੇਜਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਅਹੁਦਾ, ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੈਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਫਿਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੈੜਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਭੁੱਖਾ ਸੀ। ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਖਰ ਡੇਢ ਸੌ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਵੀ ਕੀ ਏ ?"

"ਕਿਆ ਸੇਵਾ ਕਰੋਂ ਸਾਹਬ ਆਪ ਕੀ ?"

"ਬਈ ਉਹ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਪੀਸ ਬੜੇ ਪਸੰਦ ਆਏ ਸੀ ਮੈਨੂੰ। ਜੇ ਅੱਜ ਫੇਰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਮਜ਼ਾ ਈ ਆ ਜਾਏ।"

ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ। ਕਰਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਅਰੇ ਵਾਹ ਸਰਦਾਰ ਵੇਹ ਤੇ ਮੈਂ ਬੱਸ ਅਬੀ ਬੁੱਕ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੂੰ...ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਏ ਪੀਸ ਆਏ ਹੈਂ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ। ਏਕ ਦਮ ਵਧੀਆ, ਬਸ ਪਰੀ ਜੈਸੀ ਹੈ, ਦੇਖੋਗੇ ਦੇਖਤੇ ਰਹਿ ਜਾਉਗੇ। ਬੱਸ ਏਕ ਵਾਰ ਵੇਖੋ ਤੇ।"

"ਹਨ ਪੰਜਾਬਨਾਂ ?"

"ਜੀ ਸਾਹਬ-ਮੇਸਟ ਬਿਊਟੀਫੁੱਲ।" ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਘੜੇ-ਘੜਾਏ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਏ।
"ਫੇਰ ਬਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ-।"

"ਕਿੰਨੇ ਪੀਸ ਸਾਹਬ ?" ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ ਸੀ।
"ਤਿੰਨ ! ਦੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੇ ਇਕ....।"

"ਇਸ ਸਾਹਬ ਕੇ ਲੀਏ ?"

"ਆਹੋ ! ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਬਨਾਉਟੀਪਨ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
"ਔਰ ਸਾਹਬ ਫਿਰ ਪੀਲੇ ਡਰੈਸ ਮੇਂ ਹੋਂਗੀ, ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਲੋਂਗੇ।"

"ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਆਪੇ ਲਵਾਂਗੇ ਪਰ ਭੇਜੀਂ ਜ਼ਰਾ ਜਲਦੀ-ਹੂੰ। ਆਹ ਫੜ, ਜਵਾਕਾਂ ਜਣਿਆਂ ਲਈ ਲੈ ਜਾਈਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ।" ਆਖਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਨੇਟ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਬਨਾਉਟੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਨੇਟ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨੇਟ-ਬੁੱਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ।

"ਸਾਹਬ ਆਪ ਤੇ ਬੜੇ ਅੱਛੇ ਹੈ। ਹਰ ਬਾਰ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।" ਨਾਲੇ ਉਹ ਆਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਆਈ ਕਾਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਿਆ।

"ਬੜੇ ਲਾਲਚੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਪੀਸ ਲੈ ਆਉ। ਨਾਲੇ ਇੰਨੇ ਕੁ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਬੜੇ ਬੇ-ਰੰਗ ਜਿਹੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਨੇ।" ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉੱਕਾ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਸੀ। "ਬੱਸ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੀ ਇਹੋ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ। ਰਾਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਬਾਸੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬੜੀਆਂ ਰੰਗੀਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ।"

"ਸੈਹਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਵਧੀਆ ਵਧੀਆ ਭਾਲ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਕਈ ਤਾਂ ਨਿਰੀਆਂ ਪਟੋਲਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਨੇ।"

ਬਰਾਬਰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਬੇ-ਖ਼ਬਰ ਸੀ। ਦੋਨੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣੀਆਂ ਸੰਗ-ਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਹੁਣੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਜਗਮਗਾ ਉੱਠੀਆਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਬੀਸੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਪਾਈ ਟਹਿਲਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਟੇਲੀਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਮਾਨਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਧਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੇਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਹਸਦੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਚਹਿਕਦੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੇ ਜੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋਣ। ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ ਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਠੰਢੇ ਸੂਟਾਂ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਾੜੀਆਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਨ ਗੇਟ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਸਪਾਟ ਲਾਈਟ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਵੇਂ ਚਮਕ ਉੱਠਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਘਰ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਸ਼ੋ-ਕੇਸ਼।

ਕਰਤਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਈ ਗਰਾਸੀ ਲਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੇ ਤੇ ਝਰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਗਰਾਸੀ ਲਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਈਸ-ਕਰੀਮਾਂ, ਵਿਸਕੀਆਂ, ਸੇਡੇ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਸੁਕ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੈਰੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰ ਲਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਰਾ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਬਲਬਾਂ ਵਾਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਸਨ। ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਤਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਰੇਸ਼ਨੀ ਅਡਰਾ ਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹੋਟਲ ਦੇ ਸਾਊਂਡ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਯੁਨ ਵਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਕਰਤਾਰ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਖੇਹਿਆ ਰਿਹਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਂ ਇਕ ਵਿਦਰੋਹੀ ਜਿਹਾ ਸਵਰ ਉਠਦਾ।

"ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ? ਕਾਸ਼ ! ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਮਾਨਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।"

ਫੇਰ ਝੱਟ ਈ ਉਹਦੀ ਨਿਗਾਹ ਟਿੱਪ ਲਈ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਬੈਰਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀ। "ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੇ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹਾਂ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ-ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਤਾਂ ਬੱਸ ਨਰਕ ਦੇ ਕੀੜੇ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ "ਟਿੱਪਾਂ" ਤੱਕੀ ਜਾਣਾ। ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਉਮਰ।

"ਚੱਲ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਚੱਕਰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂ।" ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਤੁਰਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਮਹਿਕ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਉਸ 'ਤੇ ਏਨਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦਾ ਤਾਂ ਸਫਾਰਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਫਿਕਰ ?

ਉਹ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਘੁੰਮਣ ਲਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਬੈਗ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੈਂਕੜੇ ਜੋੜੀਆਂ ਲਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਪਿਆਰ-ਕਲੋਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਉਲਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਾਂ ਲਪੇਟ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਕਿਤੇ ਤਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਵਿਸਕੀਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਚੀ ਉਚੀ ਹਾਸੇ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬਦਬੂ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦਸ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸੂਟਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬੂ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੇਮਾਂ। ਸੈਂਕੜੇ ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ਕਰੀਮਾਂ ਪਾਊਡਰ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਟਾਈਲਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਲਜੀਏਟ ਮੁੰਡੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬੈਰੇ ਵੀ ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਆਪਣੇ ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੌ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਘਸੀ ਪਿਟੀ ਖੱਦਰ ਦੀ ਪੈਂਟ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਏ ਪਸੀਨੇ ਕਰਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲਿੱਬੜੀ ਪਈ ਸੀ। ਕਮੀਜ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਦੇ ਚੰਦੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਵੇਂ ਪੇਂਡੂ ਭੈਣ ਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤਰੇਪੇ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਘੂਰ ਘੂਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਬੈਗ ਉਹਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਐਮ.ਏ. ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਲੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣੇ ਜਿਹੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆ ਵੜਿਆ ਹੋਵੇ।

"ਚਲੇ ਇਥੇ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਵੇਖਦਾ ?" ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੋਚ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਅਸਫਲ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਹਾਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਰਿਆ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਧ ਨੰਗੀਆਂ ਟੰਗਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ-ਜਿਥੇ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਹਵਸ ਤੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰਚਾ ਲੈਣ ਦੀ ਅਗਨੀ ਚਮਕਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

"ਔਹ ਵੇਖਣੈ ਨਾ ਇਕ ਮੇਮ ਨੂੰ, ਆ ਤੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਪੱਟ ਵਿਖਾਵਾਂ।" ਇਕ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬਲਬ ਹੇਠ ਖਲੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੂਰ ਲਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਰਾਰਾ ਜਿਹਾ ਥੱਪੜ ਵੱਜਿਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ? ਕਰਤਾਰ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਕਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁੜੀ ਵੀ।

ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ। ਕੀ ਹੁਲੀਆ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ? ਇਹ ਵਕਤ ਕਿਤੇ ਇਸ਼ਕ ਲੜਾਉਣ ਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਬੰਦਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹਰ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜੀਬ ਸੀ। ਐਮ.ਏ. ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਤਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਇਆ ਪੇਂਡੂ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿਲਾ ਕੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਦੋਨੋਂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਖਾਲੀ ਪਲਾਟ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਕੁੜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਗੇ ਝਰਨੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਨੰਗੀਆਂ ਸਫੈਦ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਕਦੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਭਖਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕਦੇ ਅੱਧ-ਨੰਗੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ।

"ਵੇਖ ਸਾਲੀ ਦੀਆ ਟੰਗਾਂ....ਸੰਗੇ ਮਰਮਰ ਵਰਗੀਆਂ ਨੇ...ਇਕ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਟੰਗ 'ਤੇ।"

"ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਅੰਗਿਆਰ ਵਰਗਾ ਭਖਦਾ ਪਿਆ, ਰਸ-ਭਰੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ।"

'ਗਰਦਨ ਵੇਖ ਹੂੰ।"

ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਗੁਬਾਰ ਕੱਢ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕੁੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਆਕਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਪੰਜਾਹਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਕੇਸਾਂ ਮੀਲ ਪਿਛਾਂਹ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕੁੜੀ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰੰਗੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਾਂ ਫੇਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਦਾਲ ਨਾ ਈ ਗਲੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਤਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠਣਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਮਨ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਨੂੰ ਕਰਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਅਰਮਾਨ ਉਹਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦਬਾਉਣੇ ਪਏ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਹੜੇ ਵਕਤ ਯੁਮਿਆਰੀ ਵਾਂਗ ਹੁੱਸ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਏ। ਇਕ ਦੋ ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ

ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ, ਕੇਕੇ ਕੋਲੇ ਵੀ ਉੱਡੋ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਬਣਿਆ। ਕਾਸ਼ ! ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ।

"ਸੋਹਰੀ ਟਰਾਂਜਿਸਟਰ ਈ ਨਹੀਂ ਕੰਨ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹੁੰਦੀ।" ਹੱਥ ਝਾੜ ਕੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। "ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਤੇ ਐਵੇਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਐਵੇਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਏ।" ਕਰਤਾਰ ਨੇ 'ਰਲਉਟੂ-ਬਾਜੇ' ਵਾਂਗ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ।

ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਮੁਟਿਆਰ ਵੱਲ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਝਾਕਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ।" ਹੇਠਲੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਖੜੇ ਬੈਰੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਮਗਰੇ ਕਰਤਾਰ।

ਝੱਟ ਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੇ। ਨਾਲ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ ਵੀ। ਗੇਟ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੈਰਾ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। 'ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨ' ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ 'ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਜੰਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। "ਕਿਥੇ ਇੰਨੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਪਰਦੇ ਤੇ ਕਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਈਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਟੀਆਂ ਜੁੱਲੀਆਂ।" ਇਹ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਡਾਨਸ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕਰਤਾਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੇਰਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਾਕ ਤੇ ਮੇਕ-ਅਪ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਇਲ ਮਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਛਣਕਦੇ ਘੁੰਗਰੂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੱਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਣਵਾ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਆਰਟ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਉਹਦਾ ਤਾੜੀ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਕ ਵਾਰ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਕਿਵੇਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗਰੀਬੀਆਂ ਨੇ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਠੇਕਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਇਹੋ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਉਂ ? ਇਹ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ।

ਝੱਟ ਹੀ ਬਾਅਦ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਅੰਗੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਰਨੀ ਵਰਗੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਈ ਅੱਖਾਂ ਜੰਮ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਡਾਨਸ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ

ਤਾੜੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਥੀਏਟਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਬਾ-ਦਬ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਸ ਤੋਂ ਵੇਖੇ ਨਾ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਿਆ-ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਘੁਟਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਤੰਗ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦਿਨ ਭਰ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ। ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਬਹਾਏ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਰੜਕ ਅਤੇ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਬਕਸ। ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕਾਬੂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਿਆ, ਕਦ ਕੋਈ ਡਾਨਸ ਹੋਇਆ, ਕਦ ਗੀਤ ਚੱਲੇ ਤੇ ਕਦ ਲੋਕਾਂ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਜੇ ਸ਼ੇਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਿਚ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ, ਜਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ। ਜਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵੱਲ। ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਖੇਹਿਆ ਖੇਹਿਆ ਨੀਂਦ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗਦਾ।

ਉਹਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੁਰਤ ਆਈ ਜਦੋਂ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ।

'ਚਲ ਯਾਰ ਚੱਲੀਏ, ਮੂਡ ਮੇਰਾ ਆਫ ਹੋ ਗਿਆ।' ਆਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ। ਸਾਹਮਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ ਸੀ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ।

ਬੈਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਬੈਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਾਲੀ ਲਿਫਟ ਤੱਕ ਛੱਡ ਆਇਆ।

ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸ਼ਰਾਬ ਘਰ ਸੀ। ਚਾਰ ਚਾਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਪਰਦਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਤੁਸੀਂ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਜੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾ ਕੇ ਆਮ ਸੀਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਉਹ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਜਾ ਬੈਠੇ।

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਬੈਲ ਖੜਕਾਈ। ਪੀਲੇ ਡਰੈਸ ਵਾਲਾ ਬੈਰਾ ਆ ਖੜੋਤਾ।

"ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਲਗੂ ?"

"ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਹੈ ਸਾਹਬ, ਹੁਕਮ ਹੋ ਤੇ ਪਰਦਾ ਹਟਾ ਦੂੰ।"

"ਹੂੰ।" ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਖਰ੍ਹਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਬੈਰੇ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪਰਦਾ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤਾ। ਡਾਈਨਿੰਗ ਸੈੱਟ 'ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਕਰਾਕਰੀ ਵਿਚ ਗਰਮ ਖਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਭਾਫਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਖਾਣੇ ਤੇ ਝਪਟਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾ ਹੋਵੇ। ਕਰਤਾਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਬਰਾਤ ਜਿੰਨਾ ਖਾਣਾ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਣਗੇ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੋਚਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ। ਭੇਰਾ ਜਿਹੀ ਆਹਟ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਉਧਰ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਤਕਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਲਟਕ ਜਾਂਦਾ।

"ਸਾਲਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰ ਮਰ ਗਿਆ ?" ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਮੀਟ ਵਾਲੀ ਪਲੇਟ ਉਲਟਾਉਂਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਖਰ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਲਾ ਝਾੜਿਆ।

"ਕੌਣ ਜੀ ?"

"ਉਹ ਕੰਜਰ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।"

"ਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹੜਾ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ?"

"ਇਹ ਸਾਲੇ ਹਰਾਮਖੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿੱਧਰ ਟਕਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਿਆ ਝੁਕ ਗਏ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨੇਟ ਫੂਕਿਆ ਸੀ। ਕੰਜਰ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਸਾਲੇ !"

ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨੇ ਦੜ ਵੱਟ ਲਈ। ਖਾਣਿਆਂ ਵੱਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ।

ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸੂਪ, ਆਈਸ-ਕਰੀਮਾਂ, ਮੀਟਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕ-ਸੁਕ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਸਕਿੰਟੀਂ ਖ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਲੰਬੀ ਦਾੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਡਕਾਰ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਨੱਕੇ-ਨੱਕ ਭਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮੈਨੇਜਰ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਮੁੱਕੀਆਂ। ਮੈਨੇਜਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਕਿਉਂ ਬਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕੰਮ ?" ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੇਜਰ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਸਾਹਬ-ਬਸ ਆਪ ਕਾ ਹੀ ਇੰਤਜਾਰ ਹੈ, ਚਲੀਏ।" ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਗੁਲਾਮੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚ ਰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ।

"ਮਾਲ ਤੇ ਚੰਗਾ ਏ ਨਾ ?" ਮੇਟੀ ਗੋਗੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਰਕੇ ਠੰਢੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਖਿਚਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਵੇਹ ਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਹੀ ਜਾ ਕਰ ਦੇਖ ਲੋਗੇ, ਆਈਏ।"

"ਅਰੇ....ਅਰੇ....ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਅਬੀ ਤੱਕ ਡਰੈਸ ਭੀ ਚੌਜ ਨਹੀਂ ਕੀਆ, ਵਾ ਸਾਹਬ।"

"ਆ ਬਈ।" ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਕਰਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤੀਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਿਚ ਸਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਗਉਣ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਮੈਨੇਜਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ ਤੇ ਕਾਮ ਭਟਕਾਊ ਬੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਇਕ ਲਾਅਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਟੇਬਲ ਦੁਆਲੇ ਲੱਗੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਨੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਨੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਫਰਾਕ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਇਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤਿੰਨੇ ਉੱਠ ਖੜੋਤੀਆਂ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਜੁੜ ਕੇ ਉੱਪਰ ਉਠੇ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਡੌਲ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਜੰਮ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਚਮਕ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ-ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ।

ਪੀਲੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਫਰਾਕ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਮੱਥਾ ਝੁਕਾਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੋਟਲ ਦੀ ਰਸਮ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਹ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਡੌਲ ਗਰਦਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਲਪੇਟ ਲਈਆਂ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਰਕਤ ਦੌੜੀ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਪੈਰ ਦਾ ਠੇਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਚਿਟਕਨੀ ਅੜਾ ਲਈ।

ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਨਿਗਾਹ ਭੁਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਖੜੀ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕੇ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਲੀਏ-ਕੁੜੀ ਦੇ ਫਰਾਕ 'ਤੇ ਝੁਕੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਦਾ ਤ੍ਰਾਹ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਦੀ ਫਰਾਕ, ਕਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਦਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦੇ ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ, ਫੇਰ ਵੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛੇਹਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਦੇ ਵਾਰ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਉਠਾਨ ਦੀ ਨਿਸਫਲ ਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਮਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਕੁੜੀ ਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਉਹਨੂੰ ਉੱਕਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ। ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਉਹ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਕੁੜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਹਨੇ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕਦਮ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਝਲਕ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਿਗਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਟਿਕ ਗਈਆਂ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਨ ਲੱਗਿਆ। ਕੁੜੀ ਉਹਨੇ ਕਿਤੇ ਵੇਖੀ ਸੀ।

ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। "ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ, ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਹਾਂ, ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਇੰਟਰਵਿਊ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਉਹ ਮਾੜਾ ਮੇਟਾ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਕੀ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਇਹਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ? ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ਹੋਈ ਏ। ਨਹੀਂ ਪੈਸਾ ਪੱਲੇ ਹੋਣਾ।" ਕਰਤਾਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ।

ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਨਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਹਉਕਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਲੱਗ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਂਭੇ ਆਂਸੂਆਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਜੀਬ ਮਮਤਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਜਣ ਲੱਗੇ।

"ਇਕ ਅਲੜ੍ਹ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਆਖਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਏ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ?" ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਉਹਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮਿਲੀ ਸੀ-ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਅਲੜ੍ਹ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਕਰੀ ਐਮ.ਏ. ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ, ਚੰਦ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਔਰਤ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮੁਕਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਬੁੱਢੜੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਲੜ੍ਹ-ਪਨ, ਸ਼ੋਖੀ ਤੇ ਬਲੰਦ-ਹੌਸਲਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਧਸ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਗਲ ਦੁਆਲੇ ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਲਪੇਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅੱਜ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਉਹ ! ਅੱਜ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੇੜ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਿੰਨੇ ਸੀਨ ਉਹਨੇ ਖੇਡੇ ਸਨ। ਜਿੰਨੇ ਪਾਰਟ ਨਿਭਾਏ ਸਨ। ਸਭ ਆਪਾ ਮਾਰ ਕੇ, ਆਪਾ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਨਿਭਾਏ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੱਪੇ ਨੂੰ ਉਹ ਭਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਨਣ ਲਈ ਮਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਕੁੜੀ ਨੇ ਘੜੀ ਵੱਲ ਸੁੱਟੀ ਤੇ ਫੇਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ। ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ।

"ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਟਾਈਮ ਹੋ ਗਿਆ-ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲੀਏ। ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਿਲਿਆ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੀ ਘੁਟਣ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਆਂ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਦਿਲ ਉਬਲ ਰਿਹਾ, ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਉਂ ? ਅੱਜ ਤੱਕ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਆਏ ਨੇ ਬਸ, ਬਸ ਭੁੱਖੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਝਪਟਦੇ ਰਹੇ ਨੇ। ਅੱਜ ਤੇਰੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਆਪਣੇਪਣ ਦੀ ਝਲਕ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਹੈ-ਉੱਜ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਕਤ ਖਰਾਬ ਹੀ !"

ਬਿਨਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਤੁਰੀ।

ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਅਰਾਮ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਪਲੰਘ ਡੱਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਘੜੀਸ ਕੇ ਆਪ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੀ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਅਸਮਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬਦਲੀ ਟਪਕਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ। ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਹੇਠ ਬਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮਹਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਬਰਾਬਰ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਕਿਹੜੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਏਂ ਤੂੰ ?" ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਕੇ ਕੁੜੀ ਨੇ ਗੱਲ ਤੇਰੀ।

"ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਤੂੰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਵੇਂ ? ਤੂੰ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ ਏ। ਸਭ ਸਮਝਦੀ ਏਂ। ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਈ ਸ਼ੈਕ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਰਜ ਕਰਾ ਲਈ ਹੁੰਦੀ।"

"ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਾਮ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸਮਝਿਆ। ਠੀਕ ਏ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਚ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ? ਕਾਸ਼ ! ਕਿਸੇ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਰਿਸਦੇ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਸਮਝਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਕਿੰਨਾ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ।" ਫੇਰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾਈ। ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਥੇ ਕਾਮ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਕਸਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ।" ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ।

"ਦੁੱਖ ਤੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਏ ਕਿ ਕੋਈ ਅਸਲੀਅਤ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਭ ਜਾਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰੇ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਆਉਂਦੇ। ਇਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ-ਉਂਜ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਵੀ ਠੀਕ ਆ-ਕੁਝ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਨੇ, ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਲਈ। ਪਰ ਬੜੀਆਂ ਥੋੜੀਆਂ। ਛੱਡ ਪਰ੍ਹੇ, ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ? ਇਥੇ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਭੇੜੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜਦੋਂ ਆਪਾ ਸੁੱਟੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਕੀ ਜਾਣੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿਮ, ਨਾ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ। ਇਕ ਲੀਰਾਂ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਖੇਲਣਾ, ਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਨਚਾਉਣਾ, ਭੁੱਖੇ ਦੈਂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੱਡੀ ਨੇਚ ਲੈਂਦੇ ਨੇ-ਜਿਵੇਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਈ ਸੁੱਟ ਲੈਣ ਦੀ ਠਾਨ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਵੇਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਇਕ ਇਕ ਯੁਗ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੱਫੇ ਕਿਸੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਭੇੜੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ 'ਤੇ ਤੁਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੋਚੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕਈ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਭੱਠੇ ਵਾਂਗ ਤਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੋਆਂ ਹਵਾੜਾਂ ਬਣ ਕੇ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਟੁਟਦੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਨ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋੜੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਨੂੰ ਚੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਨਾ, ਇਸੇ ਲਈ।" ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੰਮ ਆਈਆਂ ਸਨ।

"ਘਰ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਏ। ਤਿੰਨ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੇ, ਦੋ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ, ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਪਿਉ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ ਨੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਤੇ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਕੁਝ ਸਟੋਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪਿਉ ਨੇ ਬੀਮਾ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਰਕਮ ਨਾਲ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ। ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ : ਪਰ ਹੁਣ ਤੇ ਸਭ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਨੇ....ਨੈਕਰੀ ਇਕ ਪਹਾੜ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖੁਆਬ !....ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦੀ ਰਹੀ...ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਤਾਂ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ...ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰਾ ਵੀ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਖਰਚੇ ਮੁੱਕ ਗਏ ਸਨ....ਨੈਕਰੀ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਪਰ ਨੈਕਰੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈ....ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਗੱਡੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਰਿੜੀ ਜਾਊ....ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋਏ। ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਧੂਰੇ ਨਾ ਰਹਿਣ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਫਾਈ ਨਾ ਵਖਾਈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਉਨਾ ਚਿਰ ਨੈਕਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ। ਜਦੋਂ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਨੈਕਰੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੋਰ। ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਹੋਰ ਇਲਾਜ ਈ ਭਲਾ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਨੈਕਰੀ ਲੱਗ ਗਈ...ਤੇ ਇਥੋਂ ਜਿਹੜਾ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਬਣਦਾ ਘਰ ਘੱਲ ਦਿਨੀ ਆਂ। ਸੋਚਿਆ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਖੰਡਰ ਬਣ ਗਈ ਸੇ ਬਣ ਗਈ। ਇਹ ਤੇ ਤੂਫਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਬਚਾਅ ਸਕਣ। ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਇਕ ਅੱਧ ਰਾਤ ਲਗਦੀ ਏ ਤੇ ਮਸਾਂ ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਹੱਥ 'ਤੇ ਧਰਦੇ ਨੇ, ਫੇਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸੌ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਦਾ। ਇਹੋ

ਪਜ਼ਲਸੈਟ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘੁਣ ਬਣ ਕੇ ਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਲਕਾਂ 'ਤੇ ਝਪਟ ਪਵਾਂ। ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਤੇ ਝਪਟਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਰਾਤ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਈ ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਕੁ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਗੜਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾਵੇ....ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ....ਹਫਤੇ ਹਫਤੇ ਬਾਅਦ ਮਸਾਂ ਟਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ....ਕੋਈ ਤੂੰ ਹੀ ਰਾਹ ਦੱਸ। ਮੈਂ ਤੇ ਬੱਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਚੁਕੀ ਆਂ....ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਥੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਖਰ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ ਕਿਥੇ....ਸਾਰਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਅਗੇ ਮੈਰਿਜ ਦੀ ਪਰਾਬਲਮ ਅੜੀ ਖੜੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਣ ਖੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਖਰ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸਾਥ ਨਿਭਾਂਦਾ ਜਾਏਗਾ ? ਇਹ ਤਾਂ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਏ। ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਹੰਝੂ ਵਹਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਇਆ ਸੀ।

"ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਈ ਏ....ਮੈਂ ਠੇਕਰਾਂ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਅੱਕ ਗਿਆ ਹੋਇਆਂ...ਘਰ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ...ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਸਾਰੀ ਵਿਕ ਗਈ ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਤੇ ਆਪ ਠੂਠੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਘਰਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ....। ਹੁਣ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪੱਕਾ ਹੈ....ਇਸ ਵਾਰ ਠੇਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਹੀ ਘਰ ਪਰਤਾਂਗਾ।"

"ਕੀ ਤੂੰ ਵੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਏਂ ?"

"ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਮੈਂ ਜੱਜ ਬਣ ਗਿਆਂ....ਇਥੇ ਵੇਖ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹੋਣਗੇ....ਪਰ ਸੱਚ ਜਾਣੀਂ...ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਜੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ...ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆਂ....ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸੌਦਾ ਹੋਇਆ...ਵੇਖੋ ! ਆਖਦਾ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਨ ਕਰਾਈ ਆ...ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਬਣਦਾ ?

"ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਵਾਲੀ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਤੇ ਆਇਆਂ ?"

"ਹੂੰ....।"

"ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਟਰਾਈ ਮਾਰੀ ਏ, ਦੇ ਰਾਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨੇ।"

"ਅੱਛਾ !"

"ਹੂੰ....।"

"ਕਹਿੰਦੇ ਕੋਲ ?"

"ਚੀਫ ਕੋਲ।"

ਫੇਰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਵਰਤੀ ਰਹੀ। ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਠੇਕਰੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। "ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਇਰਾਦਾ ਹੈ...ਠੇਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਮਿਲ ਗਈ...ਨਹੀਂ ਤੇ ਫੇਰ ਜਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ।" ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੁਹਰਾਇਆ।

"ਵੇਖੀਏ ਫੇਰ ਕੌਣ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰਦਾ?" ਉਹਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।
 "ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਨੈਕਰੀ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਗਹਿਣੇ (ਹੱਥਕੜੀਆਂ)।"
 'ਮੇਰਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ! ਹੋਟਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸਕੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਅੱਕ ਗਈ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਚਾਪ-ਲੂਸੀ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਈ ਚੰਗੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਹਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੇ ਕਈ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨੇ। ਬਸ ਵੇਖੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ? ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸ ਤੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭ ਪਏ ਨੇ। ਇਹ ਰਾਤ, ਇਹ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅੱਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਬੀਜ ਅੱਜ ਅਸਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕਾਸ਼ ! ਸਾਡੀ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਉੱਗਣ, ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਤੇ-ਫੇਰ-।" ਕੁੜੀ ਨੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਵਲੇਟ ਲਿਆ।

"ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਜਾਰੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ....।"

ਵਾਅਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਇਕੋ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੱਝਾ ਸੀ।

ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਕੀ ਚੰਦ ਕੁ ਘੰਟੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗ ਕੇ ਬਿਤਾਏ। ਖ਼ਬਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੁੰਗਰੇ ਨਵੇਂ ਬੀਜਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

9

ਸਵੇਰ ਦੇ ਅੱਠ ਵੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਦਸ ਵਜੇ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਸੀ ਪਰ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਗੱਲ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਜੇ ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਬਿੱਲ ਬਨਵਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਇਥੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਸਵੇਰੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ 'ਨਿਊ ਹੋਟਲ' ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਉਹਨੇ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਬਿੱਲ ਤਾਂ ਚੁਕਾਏ ਹੀ ਹੋਏ।

ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਇਕ ਰਾਤ ਦਾ ਇੰਨਾ ਖਰਚ ? ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਖਰਚ ਸੋਚ ਸੋਚ ਉਹਦਾ ਦਿਮਾਗ ਚਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤਸਵੀਰ ਨੰਗੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਮਸਾਂ ਸਰਦਾਰ ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕੋਠੀ ਗਿਆ। ਜੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਈ ਨਾ ਆਇਆ। ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਉਹ ਇਕ ਪਲ ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੱਟਣ ਲੱਗਿਆ।

ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੋਟਲ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਲੜ੍ਹ-ਪਨ, ਅਟਕਅਟਕ ਤੇ ਸ਼ਾਨੇ-ਸ਼ੌਕਤ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਭੈੜੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਤਸੱਦਦ ਹੋਏ। ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਇਕ ਲਾਵਾਰਸ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ, ਫੇਰ ਵੀ ਨੈਕਰੀ ਲਈ ਨਾਂਹ ਦੀ ਝੰਡੀ ਵਿਖਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਸਬਰ ਤੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਕਿੰਨੇ ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਜਬਰ ਉਹਨੇ ਬੜੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਝੱਲ ਲਏ ਸਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਤਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰ ਬਹਿੰਦਾ ? ਹੁਣ ਇਕ ਦੇਵੀ ਵਾਂਗ ਆਪਾ ਵੇਚ 'ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ' ਦਾ ਜੋ ਉਦਮ ਉਹ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਆਪਾ ਵੇਚ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਝੋਕਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਇਕ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਚਿਣਗ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਸੀ। ਕਦਮ ਡਗਮਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਟ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਪਿਛੇ ਚੀਫ਼ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਗੇਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਕਿਉਂ ਜੀ ?" ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਹੋਏ ਆਉਂਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਝੱਟ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ। "ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਭ ਨੇਟ ਕਰਾ ਆਇਆ।" ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਸ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਖੁਦ ਚੀਫ਼ ਹੋਵੇ।

ਜੀਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਇਕੋ ਮੰਜਲ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੱਝਾ ਸੀ।

ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਕੀ ਚੰਦ ਕੁ ਘੰਟੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗ ਕੇ ਬਿਤਾਏ। ਖ਼ਬਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੁੰਗਰੇ ਨਵੇਂ ਬੀਜਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆਏ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਹਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵੱਲ ਵੱਧ ਗਏ।
"ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ ਜੀ ਫੇਰ ? ਟਾਈਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ।"

"ਨਹੀਂ ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਟਲ ਨੂੰ ਚਲਦੇ ਆਂ।"

"ਪਰ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦਾ ਵਕਤ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਦਸ ਵਜੇ ਹੋਈ ਆਂ-ਨੌਂ ਵੱਜ ਗਏ ਨੇ...।"

"ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦੇ ਵਜੇ ਹੋਊ ! ਸਮਾਂ ਕੈਸਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਚਲਾਂਗੇ।" ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ।

ਕਾਰ ਹੋਟਲ ਵੱਲ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ।

ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ਦਬੋਚੀ ਰੱਖਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘੜੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਦੁਪਹਿਰਾ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਟਲ ਦੇ 'ਵੇਟਿੰਗ ਰੂਮ' ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਦੋ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਾਕਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਆ ਰਲਿਆ ਸੀ।

ਖਾਣੇ ਦਾ ਬਿੱਲ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਟਿਕਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲਗਦਾ। ਉਹਦੀ ਜੇਬ ਇੱਡਾ ਵੱਡਾ ਬਿੱਲ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਮੁੰਡਾ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਫ ਦਾ ਕਾਕਾ ਸੀ। ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਬਿਜਨਸ ਵਪਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਔਰਤਾਂਮੁ ਟਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਇਸ਼ਕ-ਮੁਸ਼ਕ ਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਦੇ ਕਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਠੇਕੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਉਹਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਦਬੋਚ ਲਿਆ।

ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਹਰਾਮ ਥੋੜਾ ਕਰੂ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਖਿੱਚ ਕੇ ਵੀ ਲਿਆਇਆ....ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵੀ ਖਰਚਿਆ।" ਸੋਚ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਬਿੱਲ ਇਸ ਨਵੇਂ ਵਾਕਫ ਨੇ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੂਈਆਂ ਸਰਕ ਕੇ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਵਜੇ ਇੰਟਰਵਿਯੂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਤੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਮੀਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵੱਜ ਗਏ ਜੀ, ਚੱਲੀਏ ਦਫਤਰ ਵੱਲ।"

"ਇੰਜ ਕਰ ਤੂੰ ਚੱਲ, ਮੈਂ ਤੇ ਇਹ ਕਾਕਾ ਆਉਂਦੇ ਆਂ ਬਸ, ਮਸਾਂ ਮਿਲਿਆ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦ ਮਿਲੂ।"

ਕਰਤਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਿੱਲ ਚੁਕਾ ਕੇ ਉਹ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਪੱਲਾ ਬਚਾਅ ਕੇ ਉਹਨੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ।

ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਾਰਾ ਡੇਢ ਦੇ ਮੀਲ ਤੇ ਪੈਂਡਾ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਕੁ ਸਫਰ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਿਸੇ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਪੂਜੇ ਜਾਣ। ਏਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ। ਕਿਹੜਾ ਕਦੇ ਉਹ ਤੁਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਚੱਲ ਪਿਆ।

ਪੰਜਾਬਣ ਬਣੀ ਖੜੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਹਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਢੇਰ ਕਰਾਂਤੀ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਫਰਾਕ ਦੇ ਥਾਂ ਇਕ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਸਫੈਦ ਸਾੜੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਟਾਈਲ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਲੰਬੀ ਗੁੱਤ !

ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅੰਦਰ ਮੇਲਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਫੈਸ਼ਨ-ਏਬਲ ਕੁੜੀਆਂ, ਅਪ-ਟੂ-ਡੇਟ ਡਰੈਸਾਂ ਵਿਚ ਸਜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸੇ !

"ਚਲ ਯਾਰ ਚੱਲੀਏ, ਆਪਾਂ ਕੀ ਭਾਲਦੇ ਆਂ ਨੈਕਰੀ ! ਜਦੋਂ ਇਹ ਫਿਰਨ ਡਰੀ ਏ ਜੋੜੀ !" ਉਹ ਬੇਧਿਆਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹੇ।

"ਮੇਮ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬਣ ਬਣਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿੰਟ ਲਾਇਆ।" ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਰਾਤ ਵਾਲੇ ਵਾਅਦੇ ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ...ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਨੇ ਨੇ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਉਥੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਹੁਣ ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਆਈ ਹਾਂ।"

"ਬਸ ਛੱਡ ਆਈ ਹੋਟਲ ਨੂੰ ?"

"ਤੇ ਹੋਰ ! ਤੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਂ ਅੱਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣ ਜਾਣੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ। ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਚੀਫ ਨੂੰ ਵੀ ਆਖ ਆਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਆਈ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹਾਂ।"

ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਗੈਰਜ ਵਿਚ ਜੁੜ ਰਹੀਆਂ ਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਕੁ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ। ਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਵੀ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ।

ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਥੇ ਸੈਥੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।

"ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਈ। ਜਿਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਈ ਸੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਈ। ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਨ ਲੱਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲੜ ਆਈ ਸੀ ਉਹ ਨੱਠ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ।

"ਕੀ ਗੱਲ ਏ ਪਰਮਜੀਤ, ਘਬਰਾ ਕਿਉਂ ਗਈ ਏਂ ? ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਭੱਖ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ?"
 "ਉਹ ਚੀਫ਼ ਤੇ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ! ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ
 ਰਹਾਂਗੀ, ਹੁਣੇ ਇਸੇ ਵਕਤ !"

ਉੱਧਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਈ। ਕਰਤਾਰ ਖੜਾ ਕੰਬਦਾ ਰਿਹਾ।
 "ਮੈਂ ਚਲਨੀ ਆਂ, ਫੇਰ ਮਿਲੂੰ।"

"ਪਰ ਕਿੱਥੇ ?"

ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਦਹਿਲੀਜਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਚਪੜਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
 "ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਵਿਚ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਨੈਕਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ। ਰਾਤ ਵਾਲਾ ਵਾਅਦਾ ਨਿਭਾਈਂ।
 "ਜੀਤੀ ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰ-ਪਾਗਲ ਨਾ ਬਣ-ਗੱਲ ਤੇ ਸੁਣ।" ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੋਕਦਿਆਂ ਰੋਕਦਿਆਂ ਉਹ ਸੜਕ
 ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ।

ਉਹਨੂੰ ਮਿੰਟ ਵੀ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਚਪੜਾਸੀ ਹਾਕਾਂ ਤੇ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ
 ਅੰਦਰ ਸੀ, ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਉਹਨੂੰ
 ਮੋੜਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਦੌੜ ਸਕਿਆ।

ਅੰਦਰ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਉਹਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ।
 ਅੱਜ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਹ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨੈਕਰੀ ਦਾ
 ਸੱਦਾ ਆਏਗਾ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਵੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਈ ਮੁਕਾ
 ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕਿੰਨਾਂ ਹੀ ਚਿਰ ਉਹ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ, ਕੋਠੀਆਂ ਦੀ ਤੇ ਹੋਟਲਾਂ ਦੀ ਖਾਕ ਛਾਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਜੀਤੀ
 ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਚੀਫ਼ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦਾ।

ਹਾਰ ਕੇ ਉਹ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਮਜੀਤ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਧਰੋਹ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੀ।
 ਅਗੋਂ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਟਲ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਮਿਲ ਪਿਆ।

"ਕਿਉਂ ਬਈ ਕੀ ਬਣਿਆ ਫੇਰ ?" ਉੱਝੇ ਗੱਲ ਛੇੜਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
 "ਠੀਕ ਈ ਰਹੇਗਾ।"

"ਵੇਖੋ ਕੀਹਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਚਮਕਦਾ।" ਅਸਲੀਅਤ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ।
 "ਸਿਤਾਰਾ ਤਾਂ ਚਮਕ ਗਿਆ ਪਿਆਰੇ।"

"ਕੀਹਦਾ ?" ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਉਹ ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲਵੇਗਾ।

"ਆਪਣਾ ਹੀ, ਹੋਰ ਕੀਹਦਾ ?" ਸਟਾਰਟ ਹੋਈ ਬੱਸ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਤੁਹਾਡਾ-" ਕਰਤਾਰ ਚੌਂਕ ਪਿਆ।

"ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸ ਦਾ-ਪੂਰੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚੇ ਨੇ।"

"ਪਰ ਰਿਜਲਟ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਆਉਟ ਹੋਣਾ ਸੀ।"

"ਕੌਣ ਆਖਦਾ ? ਨੋਟਿਸ ਲੱਗ ਗਿਐ, ਮੈਂ ਖੁਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆਂ।"

"ਤੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਬੋਲਦੈਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਝੂਠ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ?"

"ਕਿਹੜਾ ?" ਉਹ ਹੋਟਲ ਵਾਲਾ, ਬਈ ਵਾਹ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਗਿਐ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਖਰਚਿਆ ਤੂੰ?"

"ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ !" ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਰਕਮ ਥੋੜੀ ਲੱਗੀ।

"ਬਸ ! ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਦਸ ਤਾਂ ਸੌਹਰਾ ਮੈਥੋਂ ਨਕਦ ਲੈ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਫੇਰ ਹੋਟਲ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਉਹਦੀਆਂ। ਅੱਛਾ....ਕਦੇ ਫੇਰ....।" ਆਖਦਾ ਮੁੰਡਾ ਬੱਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

"ਉਹ ਪਥਰਾ ਗਿਆ। ਹੋਸ਼ ਉੱਡ ਗਏ-ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ...ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਹੇਠਾਂ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਿਆ। ਮਸਾਂ ਡਿੱਗਦਾ ਡਿੱਗਦਾ ਉਹ ਬੈਚ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਖੇਤ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਵਾ ਲਟ ਲਟ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਠੂਠਾ ਲੈ ਕੇ ਮੰਗਣ ਤੁਰ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਜਵਾਨ ਭੈਣ ਦੀ ਜਵਾਨੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦਿਲ ਕੀਤਾ, ਬੱਸ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਫਾਹਾ ਵੱਢ ਸੁੱਟੇ।

"ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਸਰਦਾਰੜੇ ਦਾ ਗਲਾ ਤਾਂ ਫੜਾਂ ਜਾ ਕੇ-ਮੈਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਤੇ ਮੌਤ ਭਲੀ।" ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ।

ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਲੱਗਿਆ।

ਉਹਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਅਤੇ ਜੀਤੀ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦੇ ਬੀਜ ਆਪਣੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਕੇ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ।

ਅੰਤਿਕਾ

(ਡਾ.ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ ਵੱਲੋਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲ 'ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ' ਤੇ 'ਕਾਫ਼ਲਾ'
ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਖੋਜ ਪੱਤਰ।)

ਮੁੱਢਲੇ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪਰਿਪੇਖ

ਮੀਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ਲਾ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਧਰਮ, ਸੁਧਾਰ, ਰੁਮਾਂਸ, ਪ੍ਰਗਤੀ, ਰੋਹ, ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਅਕਾਂਖਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੱਛਤ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਬਲ ਅਕਾਂਖਿਆ ਹੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਆਤਮਪਰਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਛਾਂਗ ਕੇ ਮਨੋਇੱਛਤ ਪਾਤਰਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਟੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰਲਕ੍ਰਿਤ ਗਾਲਪਿਕ ਚੌਖਟਿਆਂ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੌਰਾਂ ਦੇਰਾਨ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਇੱਛਤ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸਵਰਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਉਪਰੰਤ, ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ-ਪਸੰਦੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਵਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਥਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਿਤਰਪੱਟ ਉੱਪਰ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਅਕਾਂਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੀਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਕੇਵਲ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਦਿਸ਼ਟੀ ਸਰੋਤ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰ, ਕੰਵਲ ਦੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦੇ ਹਕੀਕਤ- ਪਸੰਦੀ ਵਾਲੇ ਰੁਝਾਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਦਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਅਤੇ ਕਟਹਿਰਾ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਪਸੰਦੀ ਦੇ ਬੀਜ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਏ ਸਨ। "ਕਦੇ ਸੋਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਾ ਥੰਮ੍ਹਦੀਆਂ। ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਚੰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਾਂਭ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਖੂਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ...ਉਂਝ ਵੀ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਉਹ ਕਮਾਉਣ...ਵੱਡੇ ਮੀਂਹ ਪਏ। ਇਕ ਕੋਠਾ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਬਲਦ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਫ਼ਤ ਤੇ ਆਫ਼ਤ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਨਾਵਲ ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚਲੀ ਮੱਧ ਦਰਜੇ ਵਾਲੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟਣ ਨਾਲ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭੂਮੀਹੀਨ ਕਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। "ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਗਹਿਣੇ ਟਿਕ ਗਏ। ਆਮਦਨ ਅੱਧੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਾਮਾ ਬਣ ਗਿਆ।" ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠੋਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਲੈ

ਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਤੱਕ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਣਸ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਕਠੋਰ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦਰੁੱਸਤ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ "ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਕ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ...ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।...ਕਈ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਕਾਲਜ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਵਕੀਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਅਟਕਾਂ ਮਟਕਾਂ ਤੇ ਕਮਾਈ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲੂਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।...ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ....ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੇਗਾ, ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਘੁਕਰ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ, ਹਰ ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਦਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਠੇ ਭਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।" ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਪਿਉ ਬੀਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੱਧਰ ਨੂੰ ਅਧੂਰਿਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਤਾਸ਼ੀਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾ ਪਿਉ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅੰਗ ਹੈ। "ਕੀ ਕਦੇ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।..ਪੰਜ ਦੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਜਾਊ।...ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ? ਕਾਸ਼ ! ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰੰਗੀਆਂ ਮਾਨਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।" ਕਰਤਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਦਾਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਕਤ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਜਦੋਂ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਫੈਲਿਆ ਡਿਸਟਾਚਾਰ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਮਿਹਨਤ/ਯੋਗਤਾ/ਲਿਆਕਤ/ਮੈਰਿਟ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਅਤੇ ਖੱਜਲਖੁ ਆਰੀ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਭੰਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਭੰਜਨ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕਇਤਿਹਾਸ ਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ-ਭਰਪੂਰ ਪੈਟਰਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਦੀ ਘਾੜਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਤਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੀਨ ਉੱਪਰ "ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ" ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਅਮੀਰ ਬਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ੋਹਦੇ, ਫੁੱਕਰੇ, ਦੰਭੀ, ਵਿਭਚਾਰੀ ਅਤੇ ਦੱਲੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸੱਤਾਸ਼ੀਲਾਂ ਅਤੇ ਅਵਾਮ ਵਿਚਲੀ ਮਧਿਅਸਥਤਾ ਵਜੋਂ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਇਸ ਮਧਿਅਸਥਤਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਹੈ। ਮਧਿਅਸਥਤਾ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਗ ਸਕਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਨਤੀਜਾ ਅਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਭਾਗੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਜਮਾਤਣ ਪਰਮਜੀਤ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਭੰਜਨ ਕਰਤਾਰ ਅਤੇ ਪਰਮਜੀਤ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਿੱਜਗਤ ਰੋਹ/ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਬਦਲਾ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਨਵੀਂ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਲੈਸ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਸਤੂਪਰਕਤਾ ਦਾ ਬੌਧਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਵਲ ਉਤੇਜਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ

ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਉਕਤ ਉਤੇਜਨਾ ਰਾਹੀਂ ਆਤੰਕ ਦੀ ਆਰਥਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਲਕਾਨ ਗਲਪੀ ਸੰਦਰਭ ਸਿਰਜਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਵੱਡੇ ਅਸਲੇ ਦੇ ਗੱਲ ਦੇ ਬੀਜਾਂ' ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਸੁਭ ਇੱਛਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸੁਭ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਉਪਰਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇਤਾ 'ਅਜ਼ਾਦ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਇਸ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ 'ਸਵਰਗ' ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤਵੱਕੋ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਇਹ ਤਵੱਕੋ ਸੁਭ ਇੱਛਾ ਹੀ ਹੈ।

ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਵਲ 'ਕਾਫ਼ਲਾ' ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਇਕਹਿਰੀ ਖ਼ਿਤਾਂਤ ਗਤੀ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ 'ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ' ਜਾਂ 'ਨਾਵਲਿਟ' ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਾਫ਼ਲਾ ਦੀ ਖ਼ਿਤਾਂਤ ਗਤੀ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਇਕਾਲਕਤਾ ਤੇ ਬਹੁਕਾਲਕਤਾ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲੀ ਚਰਿਤਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਲਪੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸਤਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੋਝੀ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੋਝੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸਤਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਵੀ ਝਾਤ ਪਵਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚਿਤ ਹੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੀਨ ਉਪਰਲੀ ਆਰਥਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਡ, ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕੈਨਵਸ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰੂਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

'ਕਾਫ਼ਲਾ' ਨਾਵਲ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਭੂਮੀਹੀਨ ਕਿਰਤੀ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰੇ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁ ਪੱਧਰ ਆਰਥਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤਾਣੇ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਇਕ ਬੁਲੰਦ ਕਿਰਦਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲੀ ਸਫਰ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਉਪਰਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਓੜੀ ਜਾਂਦੀ ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਰਦਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਕਲਾਤਮਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਲੰਗਾਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸੀਤਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜੁੱਗ ਬਦਲ ਗਿਆ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ/ਖਾਵੰਦ ਬਲਦੇਵ ਨੂੰ ਉਪਰਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਲਹੀਨ ਕਰਕੇ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚਲੇ ਅਮਾਨਵੀਕਰਣ ਦੀ ਅਨਿਵਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕਾਮੇ ਅਤੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਨਿੱਜਗਤ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਵੈਰ ਦੇ ਵਾਹਣ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਪਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੰਧਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਉ ਉੱਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਕਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਸੁਚੇਤਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਕੇ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਸਭਾ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸਵੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੈਲਾ ਵੀ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ

ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਧੀਨ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਕ੍ਰਿਅ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰੇ ਮਨ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰੀ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਕੋਲ ਤਨ ਦਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਮਨ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਝੂਠੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਤਨ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਉਕਤ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦਾ ਹੀ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਘਟਨਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਭੇਦ ਭਰੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਲਹਿਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬਣਨ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਅਤਿ ਭਾਵੁਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵੈ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਟੇਟ ਦੇ ਜਬਰ, ਏਕੇ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਖੀਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿ ਬਿੰਬਤ ਕਰਦੇ ਗਲਪ-ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਜਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰੁਮਾਂਟਿਕਤਾ ਬਦੇਬਦੀ ਕਾਮਦੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਰ ਸੱਤਾਸ਼ੀਲ ਵੱਲੋਂ ਦੇਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਕੱਟੇ ਬੇਵੱਸ ਜੈਲੇ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਵੇਦਨਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਮਾਪਣ ਤੋਂ ਉੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੀਤ ਦੇ ਦੇਵੇਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਭਾਵ-ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ-ਪਸੰਦੀ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਚਿਤ੍ਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਉਹ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਪੰਸਦ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਨੋ-ਇੱਛਤ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰਨ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਚਿਤ੍ਰਣ ਨੂੰ ਮੈਗਨੀਫਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹਕੀਕਤ ਪਸੰਦੀ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਵੰਦ ਉਸ ਦੇ ਦੇਵੇਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਦਵੰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਦਵੰਦ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਢੰਗ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦਵੰਦ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪਰਤੇ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਆਤੰਕ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਧਰਾਤਲ ਉੱਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭਾਵਪੂਰਤ ਆਰਥਕ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਾਫ਼ਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ-ਸਾਲ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੋਧਨ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਉਸ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕਰਾਜਨੀਤਕ ਅਧਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦਾ ਸਾਹਸ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਕਾਫ਼ਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ-ਸਾਲ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਬੋਧਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੁੱਲਵਾਨ ਤੱਥ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਤਫ਼ਤੀਸ਼, ਕਟਹਿਰਾ, ਕੈਰਵ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਘਰ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਤੱਕ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ।

ਡਾ: ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖਾਹਰਾ